

"Ustaše sa strane - s fesovima na glavi!"

Jedna problematična teza o nasiljima u istočnoj Hercegovini 1941. godine

IVICA ŠARAC
Sveučilište u Mostaru
Filozofski fakultet
E-pošta: ivica.sarac@ff.sum.ba

UDK: 341.485(497.6 Hercegovina)"1941"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 29. veljače 2020.
Prihvaćeno: 10. lipnja 2020.

Sažetak

U radu se nastoji provjeriti teza - plasirana još tijekom Drugoga svjetskog rata, a s vremenom postala neupitnom činjenicom u dijelu historiografske literature - da su za zločine nad pripadnicima srpsko-pravoslavne zajednice u istočnoj Hercegovini 1941. godine bili najodgovorniji tzv. "ustaše sa strane", u prvom redu oni iz zapadnih dijelova Hercegovine. Prilog se sastoji od dva dijela: od analitičke razrade u prvom dijelu i od dodatka u kojemu su doneseni izvadci iz dokumenata Okružnoga suda u Mostaru.

Ključne riječi: istočna Hercegovina; nasilja; civilne žrtve; etničko čišćenje; ustaše; oružnici; domobrani; muslimanska milicija.

Polazište

U okviru jednoga francusko-njemačkog projekta o novim pristupima istraživanju Drugoga svjetskog rata izišao je i zbornik radova pod naslovom "Local Dimensions of the Second World War in Southeastern Europe (Lokalne dimenzije Drugoga svjetskog rata u jugoistočnoj Europi)", u kojemu jedno od poglavlja glasi: "Local dynamics of violence (Lokalne dinamike nasilja)".¹ U tom se poglavlju jedan prilog bavi "prostornom i vremenskom logikom nasilja" na primjeru stradanja srpskoga stanovništva u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (dalje: NDH) na prostoru Gline i Vrginmosta od travnja 1941. do siječnja 1942. godine.²

Ostavimo sada po strani to što je u zborniku naglasak na "novim pristupima", činjenica je da smo ovakvih tema u prošlosti imali u izobilju (i u pravilu s ujednačenim pristupom). Ako bismo o tomu sudili prema količini ispisana papira, tematika lokalnoga nasilja, recimo u istočnim dijelovima Hercegovine 1941. godine, bila bi jedna od najeksploatiranih u publicistici, memoaristici i historiografiji jugoslavensko-socijalističkoga razdoblja. No onaj tko bi, iščitavajući ih, htio nešto više saznati o uzrocima sukoba u tim krajevima ili doista o samoj lokalnoj dinamici nasilja, sigurno bi u mnogočemu ostao uskraćen. U njima su (uz beskrajna ponavljanja akcijskih priprema, podizanja i tijeka ustanka s prenaplašenom ulogom komunista kao predvodnika jugoslavensko-partizanskoga pokreta) dominirali opisi brutalnih scena nasilja, strogo podešena crno-bijela optika i plošno prikazivanje stradanja, i to uglavnom pripadnika samo jedne nacionalne zajednice.³ Ne samo da nisu ozbiljno istražena djelovanja pri-

---

1 XAVIER BOUGAREL - HANNES GRANDITS - MARIJA VULESICA (ur.), *Local Dimensions of the Second World War in Southeastern Europe*, London - New York, 2019.

2 DRAGO ROKSANDIĆ, "Spatial nad temporal logics of violence: The Independent State of Croatia in the districts of Glina and Vrginmost (April 1941 - January 1942)", u: *Local Dimensions of the Second World War in Southeastern Europe*, str. 106-141.

3 Usp. npr. sljedeće tekstove: UGLJEŠA DANILOVIĆ, "Ustanak u Hercegovini jun 1941 - jun 1942", u: *Hercegovina u NOB* (dalje: *HuNOB*), Beograd, 1961., str. 24-38; SLOBODAN ŠAKOTA, "Prve ustaničke borbe", u: *HuNOB*, str. 42-72; SAVO SKOKO, "Ustaničke borbe i zločini ustaša u gatačkom kraju", u: *HuNOB*, str. 96-105; ĐORĐE PILJEVIĆ, "Hercegovina 1941. godine", u: *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1973., str. 218-246; MILE RATKOVIĆ, "Maljem u zatiljak", u: *HuNOB*, br. 2, Beograd, 1986., str. 176-179; BOŽIDAR ČUČKOVIĆ,

padnika svih oružanih postrojbi na tom području (npr. sve su oružane formacije NDH nediferencirano svođene na "ustaštvo"), nego su krajnje selektivno tretirane i civilne žrtve rata u tim krajevima. U to su vrijeme, u ondašnjoj (socijalističkoj federalnoj jedinici) Bosni i Hercegovini, postavljana brojna spomen-obilježja postradalim civilima u Drugom svjetskom ratu, ali gotovo isključivo iz jedne nacionalne zajednice. Naime, sve tamo do sredine 1980-ih komemorirale su se u pravilu srpske žrtve, da bi tadašnji bosanskohercegovački SUBNOR⁴ odlučio 1985. progovoriti i o "žrtvama muslimanske nacionalnosti".⁵ Međutim, komemoriranje civilnih žrtava hrvatske nacionalnosti nije ni prije, pa ni tada dolazilo u obzir, čak ni kada se radilo o stradalim hrvatskim civilima koje su pobile četničke oružane formacije. Zanimljivo je da ni američki povjesničar Max Bergholz, koji je s ozbiljnim istraživačkim zanimanjem pisao o toj "čudnoj šutnji" pitajući se s razlogom "zašto nema spomenika za muslimanske civilne žrtve ubijene u Bosni u Drugom svjetskom ratu?", nije problematizirao to što za hrvatske civilne žrtve uopće nije bilo spomenika u razdoblju jugoslavenskog socijalizma.⁶ Odgovor se jednim dijelom krije u činjenici što je najveći broj hrvatskih civilnih žrtava stradao djelovanjem OZN-e,⁷

"Ubijanje na kućnom pragu", u: *HuNOB*, br. 2, str. 67-69; LUTVO DŽUBUR, "Posljednje školsko zvono", u: *HuNOB*, br. 2, str. 344-402; STEVAN MILOVIĆ STEVO, "Došla je crna ruka", u: *HuNOB*, br. 2, str. 77-83; MILIJA BJELICA, "Zapisi sa Koritske jame", u: *HuNOB*, br. 2, str. 69-77; ANĐELKO POPOVIĆ, "Bjekstvo sa jame u Ržanom dolu", u: *HuNOB*, br. 2, str. 189-193; MILAN NADAŽDIN, "Zločin ustaša u selima opštine Burmazi", u: *HuNOB*, br. 2, str. 122-141; DANILO BUKVIĆ, "Gavranica hraščanska grobnica", u: *HuNOB*, br. 2, str. 157-168; BRANKO IJAČIĆ, "Čapljski kraj u plamenu", u: *HuNOB*, br. 2, str. 89-109; DANILO KOMNENIĆ, "Poplat 1941", u: *Sjećanja boraca stolačkog kraja*, knj. 1, Ljubljana, 1984., str. 78-118; RADOVAN PAPIĆ, *Hercegovina u revoluciji (sjećanja, analize, dokumenti)*, Sarajevo, 1985.

- 4 "Savez udruženja boraca narodno-oslobodilačkog rata".
- 5 Na povjerljivi izvještaj SUBNOR-a iz 1985., u kome se priznaje da "više od četrdeset godina nakon rata ...ljudi još uvijek šute o žrtvama muslimanske nacionalnosti" i da "još uvijek nemamo političke hrabrosti da ljudima kažemo istinu", ukazuje MAX BERGHOLZ, "Čudna šutnja - Zašto nema spomenika za muslimanske civilne žrtve ubijene u Bosni u Drugom svjetskom ratu?", u: *Historijska traganja*, 8, Sarajevo, 2011., str. 110-111.
- 6 M. BERGHOLZ, "Čudna šutnja - Zašto nema spomenika za muslimanske civilne žrtve ubijene u Bosni u Drugom svjetskom ratu?", str. 109-147.
- 7 "Odjeljenje zaštite naroda" (u nekim dokumentima "Odjeljenje za zaštitu naroda" u nekima "Otsjek zaštite naroda".

KNOJ-a⁸ i partizanskih postrojbi⁹ (a što je u socijalističkoj Jugoslaviji zbog jasnih razloga bio jedan od strože čuvanih tabua), ali svejedno ostaje zagonetnim to što se nije problematiziralo i pitanje šutnje o komemoriranju makar onih civilnih žrtava hrvatske nacionalnosti koje su usmrtili pripadnici četničkih postrojbi.

Danas je neupitno da su u različitim etapama Drugoga svjetskog rata masovna nasilja pogađala civile svih nacionalnih skupina u Hercegovini.¹⁰ To se zbog više razloga, u koje ovdje i sada ne ćemo ulaziti, svjesno i planirano izostavljalo u "kulturi sjećanja" jugoslavensko-socijalističkoga razdoblja. U to vrijeme ni sukobi unutar jedne te iste zajednice nisu ozbiljno istraženi. Kad je, primjerice, riječ o žrtvama i stradalnicima pripadnika srpsko-pravoslavne zajednice u istočnoj Hercegovini, danas je poznato da ih je jedan dio stradao u sukobima "između Srba i Srba - četnika i partizana", o čemu je pisao suvremenik i očevidac traumatičnog "bratoubilačkog rata", Branko Dželetović, koji je na kraju knjige donio i popis postradalih Srba u internim sukobima srpsko-pravoslavne zajednice u bilečkom kraju.¹¹

Ovdje nas, međutim, zanima nešto što se stalno provlačilo, kao neka subtema, kroz jedan dio historiografske i memoarsko-publicističke literature jugoslavensko-socijalističkoga razdoblja. Riječ je o tvrdnji (plasiranoj još za vrijeme rata) da su za zločine nad srpskim stanovništvom u istočnoj Hercegovini 1941. bili odgovorni u prvom redu

---

8 "Korpus narodne odbrane Jugoslavije".

9 Vidi: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti*, Zagreb, 2009.; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti, Zagreb i središnja Hrvatska*, Zagreb - Slavonski Brod, 2008.; *Zločini i teror u Dalmaciji 1943.-1948. počinjeni od pripadnika NOV, JA, OZN-e i UDB-e. Dokumenti*, BLANKA MATKOVIĆ - IVAN PAŽANIN (prir.), Zagreb, ožujak 2011. Za hercegovačke Hrvate vidjeti: IVICA PULJIĆ - STANISLAV VUKOREP - ĐURO BENDER (prir.), *Stradanje Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini*, Humski zbornik, V., Zagreb, 2001.; VLADO BOGUT - LJUBO LEKO, *Grudski žrtvoslov. Drugi svjetski rat i poraće*, Grude, 2014.; *Spomenica ljubuškim žrtvama. U povodu 600. obljetnice župe Veljaci-Ljubuški*, FLORIJAN BORAS (prir.), Ljubuški, 1998.; JOSIP JOZO SUTON, *Posuški žrtvoslov*, Zagreb, 1998.; *Otkopana istina Širokog Brijega iz II. svjetskog rata i poraća. U spomen ratnim i poratnim žrtvama Širokog Brijega 1941.-1953.*, PERO KOŽUL (gl. ur.), Široki Brijeg, 2017.

10 IVICA ŠARAC, *Metastaze jedne revolucije. Uspostava komunističko-partizanske vlasti u zapadnim dijelovima Hercegovine*, Mostar, 2019., str. 44 i dalje.

11 Бранко Дзелетовић, *Билећа 1941. и послуге*, Билећа, 2002.

ustaše i to "ustaše sa strane"! U nekima od tih tekstova vidljivo je da se pod "ustašama sa strane" mislilo na Hrvate-katolike, neki su bili nešto otvoreniji te naveli da je riječ o onima iz zapadne Hercegovine, a neki još konkretniji i izrijekom naveli Ljubušake i Širokobriježane kao krivce.¹² Ovim bi pripadnici hrvatske nacionalne zajednice (koji su odgovorni za stradanja srpskih civila u dolini Neretve 1941., o čemu je ponešto pisano i u novije vrijeme¹³) bili odgovorni i za civilne žrtve srpsko-pravoslavne zajednice na prostoru kojega omeđuju Ljubinje, Nevesinje, Gacko, Bileća i Trebinje. Znanstveni kredibilitet ovoj tezi davala su i ugledna historiografska imena,¹⁴ pa se možda i zbog toga nije propitivala istinitost takvih tvrdnji. Ovako je jedna krajnje pojednostavljena interpretacija ne tako jednostavnih etno-religijskih i socio-političkih odnosa u lokalnim istočnohercegovačkim sredinama, sve složenosti i nejasnoće u zgusnutim vrtlozima nasilja u Drugom svjetskom ratu objasnila pojmom "ustaštva", i to "ustaštva sa strane",¹⁵ pri čemu se pod "ustašom" podrazumijevalo Hrvata-katolika, koji je u istočnu Hercegovinu došao odnekud (iz zapadne Hercegovine), nastojeći pomutiti tamošnje srpsko-muslimanske odnose. Ove "ustaše sa strane" (tako se razvijala teza dalje) služili su se perfidnim smicalicama. Navodno bi se presvlačili u muslimanska odijela, dozivajući se međusobno "muslimanskim" imenima, kako bi srpskom stanovništvu lažno prikazali da ih napadaju Muslimani i time potaknuli njihovu odmazdu nad muslimanskim življem.¹⁶ Izgleda da je ova teza svoje ishodište imala u komunističko-partizanskoj propagandi. Prvi put se pojavljuje u rujnu 1941. u jednom proglasu Pokrajinskoga komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu, i to

12 Usp. L. DŽUBUR, "Poslednje školsko zvono", u: *HuNOB*, br. 2, str. 371 i dalje; NEVENKA BAJIĆ, "Komunistička partija Jugoslavije u Hercegovini u ustanku 1941. godine", u: *Prilozi. Institut za istoriju radničkog pokreta*, br. 2, Sarajevo, 1966., str. 210; BRANKO POPADIĆ, "Između Stoca i Bileće", u: *Sjećanja boraca stolačkog kraja*, str. 204 i dalje; Саво Скоко, *Крваво коло херцеговачко 1941-1942*, Београд, 2000., str. 136-139.

13 IVICA ŠARAC, *Kultura selektivnoga sjećanja. Hrvati Hercegovine i Nezavisna Država Hrvatska*, Mostar, 2012., str. 133-206.

14 Tako je primjerice i Enver Redžić pisao da su "protivrpske ustaške pogrome u istočnoj Hercegovini... predvodile ustaše iz zapadne Hercegovine". ENVER REDŽIĆ, *Nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini 1941-1945 u analizama jugoslavenske historiografije*, Sarajevo, 1989., str. 36.

15 Tako je npr. pisao UGLJEŠA DANILOVIĆ, *Sjećanja, III., Članci i ratni dnevnik*, Beograd, 1987., str. 68.

16 Tako je npr. tvrdio L. DŽUBUR, "Poslednje školsko zvono", u: *HuNOB*, br. 2, str. 371.

u obliku retoričkoga pitanja kojim se partijsko rukovodstvo obratilo "braći Muslimanima" sljedećim riječima: "Znate li vi da su ustaše stavljale fesove na glavu, pa onda išle po srpskim selima i ubijale i mrcvarile srpske seljake, žene i djecu, da bi protivu vas okrenule opravdanu osvetu srpskih seljaka?"¹⁷ Zanimljivo je da gotovo istovjetnu poruku plasiraju i muslimanski pripadnici četničkoga pokreta, koji u jednom glasilu "muslimana Ravnogorskog pokreta" iz sredine svibnja 1944., na neobičan način uvlače i Široki Brijeg u tu perfidnu akciju: "U teferu jednoga trgovca u Avtovcu ustanovili smo proknjiženu stavku u godini 1941. o prodatih 350 fesova za Široki Brijeg", što je protumačeno kao jasan dokaz da je 350 Širokobriježana išlo vršiti zločine s namjerom da ih pripíše Muslimanima.¹⁸ Potom je komunističko-partizanski aktivist Lutvo Džubur pisao o tim lukavstvima s fesovima na "ustaškim glavama" u gatačkom kraju,¹⁹ a onda je jugoslavensko-socijalistička historiografija izrijekom navodila da su se "ustaše iz Ljubuškog i Širokog Brijega" u istočnoj Hercegovini oslovljavali muslimanskim imenima, kako bi potaknuli sukob između tamošnjih Muslimana i Srba.²⁰

Da je ova interpretativna verzija nadživjela i domete historiografije jugoslavensko-socijalističkog razdoblja svjedoče, primjerice, i slične tvrdnje iz knjige *Bošnjaci i antifašizam*²¹ kao i postumno objavljeno djelo uglednoga b-h povjesničara Rasima Hurema, koji je, u opisima zbivanja 1941., ostao pri uvjerenju da "ustaše Hrvati u toku borbi protiv ustanika imaju na glavi fesove, da glasno koriste 'svoja' muslimanska imena i tako se javno predstavljaju kao Muslimani koji se

---

17 Зборник докумената и података о народнослободилачком рату југословенских народа, том IV., књига 1, Београд, 1951., стр. 264.

18 U istom glasilu autori priče navode i ovo: "A iz faksimila Ministarstva domobranstva, koji nam je došao pod ruku, utvrdili smo da je Sarajevska fabrika fesova prodala u godini 1941. Bjelovarskoj pukovniji (iz Hrvatske) 5000 komada fesova. Noseći te fesove za vrijeme dok vrše zločinstva, ustaški dželati vikali su 'udri Haso, udri Huso.'" Navodni citat iz glasila *Istok (Mašrik)*. *Organ muslimana Ravnogorskog pokreta*, broj 8, od 15. maja 1944. godine. Ovdje citirano prema: МЕХМЕДАЛИЈА БОЈИЋ, *Historija Bosne i Bošnjaka (VII-XX vijek)*, Sarajevo, 2001., str. 189, bilj. 36.

19 L. DŽUBUR, "Posljednje školsko zvono", u: *HuNOB*, br. 2, str. 381.

20 N. BAJIĆ, "Komunistička partija Jugoslavije u Hercegovini u ustanku 1941. godine", str. 210.

21 SAFET BANDŽOVIĆ, *Bošnjaci i antifašizam. Ratni realizam i odjek rezolucija građanske hrabrosti (1941.)*, Sarajevo, 2010., str. 189-191.

bore protiv Srba", a što je, nastavlja Hurem dalje, "jačalo motivaciju ustanika četnika da vrše zločin nad Muslimanima".²² Teza je, dakle, preživjela raspad jugoslavenske socijalističke zajednice i sve društveno-političke lomove s kraja 20. i početka 21. stoljeća, pa je vrijedi, makar zbog toga, pobliže promotriti.

Balasti (doživljaja) prošlosti

Pod istočnom Hercegovinom ovdje mislimo na prostor koji se proteže od istočnih dijelova stolačkoga područja pa do hercegovačko-crnogorske granice (omeđuju ga Ljubinje, Nevesinje, Gacko, Bileća i Trebinje). Kako pokazuje zadnji popis stanovništva prije Drugoga svjetskog rata (iz 1931.), rađen prema vjerskom sastavu stanovništva, ovaj je dio Hercegovine bio pretežno naseljen pravoslavnim (oko 70%) i muslimanskim življem (oko 23%), dok je katolika bilo samo 7%.²³

Tabela: vjerski sastav stanovništva u šest kotara istočne Hercegovine

KOTAR	Pravoslavni	Muslimani	Katolici	Ostali
Bileća	17.090	3702	436	45
Gacko	9426	5724	83	2
Ljubinje	8689	2015	4268	8
Nevesinje	18.018	5917	1348	2
Trebinje	17.011	5539	996	17
UKUPNO	70.234	22.897	7131	74

Izvor: *Definitivni rezultati popisa stanovništva*, str. 116-121.

Radi se o krajevima u kojima su etno-religijske zajednice u prošlosti imale različite statuse, ovisno o državno-pravnim okvirima koji su se izmijenjali kroz 19. i prvu polovicu 20. stoljeća. Ovi svojevrsni epohalni prijelazi (iz osmanskoga u austro-ugarski, iz austro-ugarskoga u jugoslavensko-monarhistički kontekst) u lokalnim bi sredinama znali (re)aktivirati stare epske narative, te preko noći stvoriti ozračje nape-

22 RASIM HUREM, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941-1945.*, DINO MUJADŽEVIĆ (prir.), Zagreb - Sarajevo, 2016., str. 323.

23 Bilo je tek nekoliko hrvatsko-katoličkih sela u nevesinjskom kraju i u Popovu polju, koja su u vrijeme popisa 1931. pripadala rubnom zapadnom dijelu Zetske banovine, a nalazila su se u kotaru Nevesinje, odnosno kotaru Ljubinje.

tosti i isprovocirati akcije odmazde pripadnika jedne nad pripadnicima druge zajednice, nerijetko zbog namirivanja nekih (zamišljenih ili stvarnih) "dugova" iz prošlosti.²⁴ Ako donekle i zanemarimo duboko uvriježene tradicije i različite narative o osmanskome razdoblju, koje se s propagandnom lakoćom uvijek moglo zloupotrijebiti u proizvodnji suvremenih međunacionalnih/vjerskih antagonizama, činjenica je da su za pogoršanje srpsko-muslimanskih odnosa u istočnoj Hercegovini 1941. daleko veću opasnost predstavljala u to vrijeme još vrlo svježa sjećanja na obračune i odmazde s početka i kraja Prvoga svjetskog rata i poraća, kada su 1914., nakon atentata u Sarajevu, nasilju bili izloženi pripadnici srpsko-pravoslavne zajednice, i to u izvedbi austro-ugarskih *Schutzkorpsa* (u kojima su najbrojniji bili Muslimani), odnosno 1918., kada su nasilju izloženi pripadnici muslimanske zajednice u izvedbi različitih srpskih (vojnih i paravojnih) odreda.²⁵ Kada tomu pridodamo i činjenicu da se raspadom Austro-Ugarske Monarhije i formiranjem monarhističke Jugoslavije "potpuno mijenja ekonomski i politički položaj svake zajednice (agrarna reforma na štetu Muslimana i preuzimanje kontrole nad državnim aparatom od strane Srba)",²⁶ onda je jasno kakva je zapaljiva smjesa obostranih predrasuda, straha i mržnje u takvu društvu stvorena i da je bilo samo pitanje povoda, odnosno nekoga jasnijeg nagovještaja jedne nove prekretnice, kada će se ta buktinja upaliti i raspirati nasilje.

Travanjska prekretnica 1941. - kovitlac straha, mržnje i osvete

Krupni i vrlo zgusnuti vojno-politički travanjski događaji 1941., koji su rezultirali raspadom Kraljevine Jugoslavije i uspostavom NDH, najavljivali su jednu takvu prekretnicu koja je sa sobom (do)nosila i promjenu statusa i tretmana dviju najvećih zajednica u istočnoj Hercegovini: za razliku od jugoslavensko-monarhističkoga okvira, u kojemu je srpsko-pravoslavna zajednica imala status i tretman povlašte-

---

24 Usp. KARL KASER, *Freundschaft und Feindschaft auf dem Balkan*, Klagenfurt - Wien - Ljubljana - Sarajevo, 2001., str. 273-303.

25 Usp. ZIJAH ŠEHIĆ, *U smrt za cara i domovinu! Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške Monarhije 1878-1918*, Sarajevo, 2007., str. 86-89. Usp. IVO BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb, 1995., str. 119-120. Moć epskih narativa i oralne historije u stvaranju međunacionalnih/vjerskih napeitosti je u postmodernim historiografskim analizama nedopustivo podcijenjena. Za primjer takva razmišljanja: TOMISLAV DULIĆ, *Utopias of Nation - Local Mass Killing in Bosnia and Herzegovina 1941-42*, Uppsala, 2005.

26 XAVIER BOUGAREL, *Bosna, anatomija rata*, Sarajevo, 2018., str. 25.

ne, a muslimanska (i hrvatska-katolička) status i tretman podređene zajednice, nove su okolnosti najavljivale u tom smislu posvemašnji obrat, što su pripadnici sve tri zajednice već intuitivno osjećali.²⁷ A kako se ta prekretnica doživljavala na licu mjesta, o tomu svjedoči i gore spomenuti Dželetović, koji je to opisao iz srpsko-pravoslavne perspektive, i to na primjeru jednoga pazarnog dana na "Spasovdan" 1941. u Bileći (transliteracija iz ćir. u lat.):

"Taj Spasovdan 1941., taj četvrtak - pijačni dan u Bileći, dugo će pamtiti svak ko se tada našao u gradu. Brojni narod iz okolnih sela iz Hercegovine i Crne Gore, što zbog praznika, što radi trgovine, slegao se u Bileću (...). Srbi naivni kao i uvijek, ne slute nikakvo zlo, zdrave se i razgovaraju sa komšijama i poznanicima muslimanima, kojih je vrlo malo na ulici. Negdje oko 11 sati, kao po komandi, brojni muslimanski svijet pritisnu bilečke ulice. Izadoše iz muslimanskih kuća u gradu i domaći i oni iz Fatnice, sa Plane, iz Đeča, Baljaka, Prijevo-ra, Mrežice. Ulice se zacrvenješe od fesova, zašarenješe od dimija i zarova. Na reverima im i na fesovima hrvatske trobojnice, kod nekih ustaško slovo 'U', a na prozorima okićenim ćilimima zavioriše se hrvatske zastave. 'Šta je ovo?' pitaju se u čudu Srbi. Valjda je to bio dan početka njihovog otrežnjavanja. Da, da, ovo nisu dojučerašnje komšije i prijatelji, ovo su ustaše. Nastade bezglava trka. Brzo se napuštaju dućani, trči se po konje svezane tamo u dvorištima rođaka; na pultovima ostaje plaćena roba; drugi zaboravljaju platiti kupljenu robu pa se vraćaju u dućane, na brzinu plaćaju, ne traže kusur; trgovci zatvaraju radnje, povlače se u kuće pa iza zavjesa promatraju ulicu. Luka Stijačić Brada, mučenik iz austrijskih kazamata iz prošlog rata, reže sebi vene, ne želi da živi pod vlašću sinova onih koji su ga onda kao šuckori mučili i ponižavali pune četiri godine. Tako, do podne, bilečke ulice ostadoše bez Srba, a muslimansko veselje se nastavi kasno u noć. Takvog veselja - pjesme, klicanja, urlikanja - Bileća nije zapamtila, pričali bi kasnije očevici."²⁸

Sličan opis učinka prijelomne situacije, opet iz srpsko-pravoslavne perspektive, imamo i za gatački kraj.²⁹ Međutim, i među musliman-

27 Usp. ZDRAVKO DIZDAR, "Položaj Hrvata u istočnoj Hercegovini između dvaju svjetskih ratova (1918.-1941.)", u: *Hum i Hercegovina kroz povijest*, II., IVICA LUČIĆ (ur.), Zagreb, 2011., str. 195-241.

28 Бранко Џелетовић, *Билећа 1941. и послуже*, str. 29-30.

29 S kakvom je zabrinutošću i strahovima tamošnje srpsko-pravoslavno stanovništvo doživljavalo reakciju muslimanskog stanovništva na travanjske

skim stanovništvom pojavio se strah od pripadnika srpsko-pravoslavne zajednice, osobito u sredinama gdje su bili u manjini, u danima kada su kratkotrajno bili ostali bez vojne zaštite.³⁰ Strah je vjerojatno bio potaknut i pristiglim vijestima o desetcima stradalih Hrvata i Muslimana, koje su pripadnici jugoslavenske kraljevske vojske i srpski dobrovoljački odredi sredinom travnja 1941. usmrtili i popalili njihove kuće u dolini Neretve (u zapadnim dijelovima Mostara i u čapljinskom kraju).³¹ O obostranu strahu, odnosno o tomu kako se "muslimanska i pravoslavna sela jedna drugih boje, pa je dovoljan i najmanji povod da dođe do pucnjave u jednom selu", čitamo u jednom izvješću iz Bileće.³²

U nekim krajevima istočne Hercegovine, gdje je napetost u travnju i svibnju 1941. sve više rasla, utjecajni predstavnici jedne i druge stra-

---

promjene, govori sljedeći prikaz (translit. iz ćir. u lat.): "Nakon kapitulacije Jugoslavije, saznavalo se u srpskim selima da se u muslimanskim sredinama euforično, pucnjavom iz oružja, proslavlja propast zajedničke države. To je kod srpskog stanovništva izazivalo zabrinutost, pa i strah da se nešto strašno sprema po ugledu na davno minula vremena kada su Turci bili apsolutni gospodari nad srpskom rajom, i kada su njihovi životi bili svakodnevno pod znakom pitanja. (...) U Gacku i okolnim selima oružničke postaje preduzimaju mere za sakupljanje oružja i prikupljanje podataka o uglednijim i uticajnijim ljudima; prave spiskove i planove za likvidaciju ljudi po selima. To je bio početak pravog lova na Srbe i na njihovu imovinu. Sve je to rađalo zle slutnje - da za Srbe dolaze crni dani. Takve slutnje su dolazile i usled toga što se znalo da postoje neke rane iz prošlosti između Srba i muslimana, koje su otvorili hajduci ili ekstremni pojedinci, svojim šovinističkim akcijama. Znalo se da bi se njihovo zacelivanje sada moglo potražiti u osvetama prema Srbima kada je došlo muslimanskih 'pet minuta.'" Петар Мандић, *Јунски устанак Срба у Херцеговини 1941.*, Гацко, 2003., str. 74-77.

30 Na vijest o povlačenju talijanske vojske (a prije dolaska predstavnika vojnih i civilnih vlasti NDH) muslimansko stanovništvo kotara Ljubinje strahovalo je od napada Srba. O tome je Paveliću upućena obavijest iz Banje Luke 22. svibnja 1941., koju je potpisao Munib Šahinović Ekrem, ravnatelj ureda Potpredsjednika vlade, a po nalogu Potpredsjednika vlade dr. Osmana Kulenovića. Vidi: "Predsjedništvo vlade Nezavisne Države Hrvatske, str. pov. 34/41.", u: Arhiv hercegovačko-neretvanske županije/kantona, Mostar, Zbirka ustaških dokumenata, kut. 11a.

31 I. ŠARAC, *Kultura selektivnoga sjećanja*, str. 28-37.

32 "Nezavisna Država Hrvatska. Krilno zapovjedništvo, taj. broj 31 od 16. lipnja 41 g., Udaljavanje stanovnika iz raznih sela, Zapovjedniku 4 hrvatske oružničke pukovnije", u: *Zločini na jugoslavenskim prostorima u Prvom i Drugom svjetskom ratu. Zbornik dokumenata. Zločini Nezavisne Države Hrvatske (dalje: Zločini)*, sv. I., knj. 1, Beograd, 1993., dok. 62, str. 108-109.

ne nastojali su smiriti duhove i smanjiti tenzije. Tako je u gatačkom kraju organiziran sastanak uglednijih predstavnika Srba i Muslimana. Jedan od njih je na tom skupu u ime srpske zajednice priznao nepravde koje su činjene Muslimanima u bližoj prošlosti i pozvao muslimanske prvake "da ne dozvole razračunavanje u narodu, da se ne dozvoli da osamnaestu plaća četrdesetprva, pa da bi i nju plaćala neka druga godina".³³ No takvim rijetkim inicijativama nije više bilo moguće zaustaviti nakane pojedinaca i skupina, koji su okuraženi naglim preokretom već počeli planirati napade na pripadnike druge zajednice.³⁴ O dimenziji širenja osvetničke zaraze svjedoči i bizarna odluka jednoga muslimanskog seljaka da osveti pljusku jednoga rođaka, kojega je ovaj dobio od jednoga srpskog nacionaliste u doba Kraljevine Jugoslavije.³⁵ Prve promjene koje su uslijedile travanjским preokretom proizvele su sljedeće: ne samo da se dotadašnja povlaštena zajednica preko noći našla u podređenom položaju (dok je druga zajednica već zadobivala osjećaj uzleta u povlašten položaj), nego je za neko vrijeme nepostojanja nikakve vlasti stvoreno ozračje kaosa i bezvlašća, a što su oni ambiciozniji i agresivniji pojedinci u lokalnim muslimanskim sredinama istočne Hercegovine lako iskoristili, uzeli oružje u ruke i naglo stekli nekontroliranu moć.³⁶ Da je u tim danima u ime novoproklamirane države (NDH) za imalo ambicioznijeg mladića bilo relativno lako zadobiti vlast u svome kraju, pokazuje slučaj Halida Čomića, koji je (kao sekretar komunističke partijske ćelije u

33 L. DŽUBUR, "Poslednje školsko zvono", u: *HuNOB*, br. 2, str. 352-353. Usp. П. Мандић, *Јунски устанак Срба у Херцеговини 1941.*, стр. 77-78.

34 Da je kod nekih članova muslimanske zajednice odmazda bila već pripremljena, potvrđuje i dijalog (s gore spomenutoga sastanka) predsjednika srpskoga *Udruženja dobrovoljaca prvoga svjetskoga rata*, Filipa Starovića i predstavnika muslimanske zajednice, Džeme Ibanovića Tanovića. Na Starovićev poziv na slogu ("braćo, muslimani, glavno je sloga!"), Tanović mu odgovora: "Zakasnio si Filipe!", podsjetivši ga zatim na detalje ubijanja muslimana u selu Lipniku od prije nekoliko godina. L. DŽUBUR, "Poslednje školsko zvono", str. 353.

35 *Isto*, str. 360.

36 Za primjere vidi: B. ČUČKOVIĆ, "Ubijanja na kućnom pragu", u: *HuNOB*, br. 2, str. 66; DANILO KOMNENović, "Selo Poplat 1941. godine", u: *HuNOB*, br. 2, str. 46, 49-50; STEVAN MILOVIĆ, "Došla je Crna ruka", u: *HuNOB*, br. 2, str. 78-79; MITAR MRDIĆ, "Značajno ustaničko središte", *HuNOB*, br. 2, str. 464-465; SLAVKO STIJAČIĆ-SLAVO, "Dovidenja školo ročinje rat", u: *HuNOB*, br. 2, str. 513; Мићо Џелетовић, "Рат ће бити и проћи", u: *ХуНОБ*, br. 3, Београд, 1986., str. 444; VLADO IVKOVIĆ, *Nevesinje 1941.*, Mostar, 1980., str. 72-74; Митар Лојовић, "Од Сарајева до Зеленогоре", u: *ХуНОБ*, br. 3, str. 565-566.

Fatnici) na nagovor komunista preuzeo ulogu ustaškoga tabornika.³⁷ Istina je da su za organizaciju vlasti u tim krajevima odgovorni i ljudi koji su pristigli sa strane. Tako je za ustaškog povjerenika za Gacko bio postavljen Herman Krešo Togonal, dok je njegov brat Leon Togonal na istoj funkciji bio zadužen za Ljubinje. Togonale i njihove suradnike ne može se ekskulpirati od sudjelovanja u nasiljima nad srpsko-pravoslavnim stanovništvom u gatačkom i ljubinjском kraju, no njihovo prezime poslužilo je kao kontejner u kojega je ubačeno sve zlo koje se dogodilo u istočnoj Hercegovini tijekom 1941., tako da su oni pripadnici lokalne muslimanske zajednice koji su počinili zločin nad svojim susjedima ušli u službenu jugoslavensku historio-grafsku verziju samo kao izmanipulirane i zavedene "žrtve" sa strane pristiglih ustaških manipulatora. U jednom izvješću ondašnjega predstojnika kotarske oblasti u Bileći naglašava se da je odgovornost tih pristiglih ljudi sa strane u tomu što "apsolutno nijesu poznavali teren, niti mentalitet ovdašnjeg življa", što nisu poznavali "vjekovni antagonizam Srba i muslimana u ovim krajevima", što "nisu stupili u vezu sa starijim i iskrenim dalekovidnijim muslimanima, nego su prikupljali one na koje su prvo naišli, a to su u skoro svim mjestima bili uličari", što su takve ljude "naoružali i dali im punu vlast života i smrti svih stanovnika".³⁸

Kako se počela vrtjeti spirala nasilja?

Nasilja u istočnoj Hercegovini nisu započela odmah nakon uspostave NDH, nego početkom lipnja 1941. i produkt su složenih i međusobno isprepletenih uzročnih faktora. Najintenzivnija antisrpska kampanja nove vlasti započela je u danima nakon Pavelićeva potpisivanja Rimskih ugovora u svibnju 1941., što se objašnjava na sljedeći način: da bi nekako amortizirali teritorijalni gubitak u Dalmaciji, Pavelić i njegov režim podgrijavali su atmosferu oko srpskoga pitanja u NDH i pozornost javnosti planski usmjeravali prema teritorijalnom dobitku u Bosni i Hercegovini, a taj "dobitak" još ni blizu nije bio na dohvat. Tamo ih je, naime, čekala neporeciva činjenica višenacionalnog i viševjerskog društva, u kojem je srpsko-pravoslavna zajednica bila relativno najbrojnija i općenito nesklona zamisli življenja

---

37 R. PAPIĆ, *Hercegovina u revoluciji*, str. 77.

38 "Nezavisna Država Hrvatska, Kotarska oblast Bileća, Izvještaj o situaciji, br. 14/41, prez., 4. srpnja 1941. godine, Ravnateljstvu za javni red i sigurnost", u: *Zločini*, dok. 98, str. 201-202.

u nekoj državi s hrvatskim predznakom.³⁹ Dakle, pojačana antisrpska kampanja s kraja svibnja izravno je bila povezana s predstojećim procesom uspostave vlasti NDH na području Bosne i Hercegovine, što je formalno moglo započeti kada je Kraljevina Italija, teritorijalno namirena Rimskim ugovorima, dopustila režimu NDH da iziđe i na (jugo)istočne granice prema Srbiji i Crnoj Gori. Posebne poteškoće za organizaciju vlasti novoproklamirane države pojavit će se u istočnim dijelovima Hercegovine. Vojni i upravni aparat NDH, u toj fazi kadrovski i organizacijski iznimno slab, formalno je od Talijana dobio nadležnost nad istočno-hercegovačkim krajevima, ali je to područje tek trebalo staviti pod nadzor. A riječ je, kako se vidi iz tabelarnog prikaza, o području naseljenu gotovo isključivo srpsko-pravoslavnim i muslimanskim življem. U isto vrijeme, što je također važno imati u vidu, bila je u tijeku srpsko-crnogorska akcija pripajanja Hercegovine (do Neretve) Crnoj Gori.⁴⁰ Takvoj su se opciji nadali Srbi u istočnoj Hercegovini, za razliku od većine Muslimana koji su odbijali bilo kakvu mogućnost obnove Zetske banovine (iz vremena Kraljevine Jugoslavije), tj. pripajanja Crnoj Gori.⁴¹ Ovih nekoliko detalja daje naslutiti da se tu radilo o puno zamršenijoj situaciji, nego je to prikazivala literatura jugoslavensko-socijalističkoga razdoblja. Ako bi se moralo na najjednostavniji način predočiti svu zamršenost prilika u istočnoj Hercegovini početkom lipnja 1941., onda bi se ona u najkraćem mogla prikazati kao nastojanje radikalno protusrpski nastrojena Ustaškoga pokreta, kao nositelja režima NDH, da uspostavi upravni i vojno-policijski aparat u većinski srpsko-pravoslavnim krajevima, u kojima se istodobno događala vojno-politička akcija pripajanja toga prostora Crnoj Gori i u kojemu su srpsko-muslimanski odnosi opterećeni sukobima iz prošlosti. K tomu treba uzimati u obzir i to da se radilo o području na koje se s oružjem svojim kućama vratio dobar dio nekadašnjih vojnika jugoslavenske kraljevske vojske⁴² i na kojem je od ranije postojala organizirana ve-

---

39 I. ŠARAC, *Kultura selektivnoga sjećanja*, str. 77-81.

40 Političke akcije pripajanja Hercegovine Crnoj Gori vuku korijen još iz 19. stoljeća, a reaktivirale su se nakon raspada Kraljevine Jugoslavije i uspostave NDH i trebale su se, prema planu, realizirati u nekoliko etapa. O tomu vidjeti: RADOJE PAJOVIĆ, "O saradnji kontrarevolucionarnih snaga u Crnoj Gori i Hercegovini 1941. i u prvoj polovini 1942. godine", u: *1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1973., str. 517-525.

41 T. DULIĆ, *Utopias of Nation*, str. 124.

42 Đ. PILJEVIĆ, "Hercegovina 1941. godine", str. 222.

likosrpski nastrojena vojno-politička formacija poznata pod imenom četnici.⁴³ A kako je nakon travanjskoga preokreta i kapitulacije Kraljevine Jugoslavije jedan od prvih poteza novoga režima u Zagrebu bilo razoružanje stanovništva, to će se pitanje, uz procese uspostave vojnoga, redarstvenoga i upravnoga aparata NDH, pokazati kao najveća prepreka uspostavi mira u Hercegovini. Ta je tema ocijenjena u domobranskom zapovjedništvu, ne bez razloga, kao "najvažniji dio našeg rada"⁴⁴ u novonastaloj državi. Naoružani pojedinci i skupine tih su dana predstavljali posebnu opasnost, jer su vršili prepade i pljačke, pa je s vojnoga vrha NDH odaslana zapovijed (19. travnja) da se sve pljačkaše, i četnike i ustaše (riječi u izvorniku, istaknuo aut.), strijelja na licu mjesta.⁴⁵ Na početku je, dakle, prioritet bio razoružati sve koji su zadržali oružje, bez obzira na nacionalnu pripadnost. S vremenom će, međutim, zaduženi za razoružanje dobiti naputke da različito nastupaju prema srpskom i hrvatskom stanovništvu.⁴⁶ Odziv za predaju oružja nije išao po planu, jer su tih dana neredi

---

43 NUSRET ŠEHIĆ, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918-1941). Politička uloga i oblici djelatnosti četničkih udruženja*, Sarajevo, 1971., str. 55-72. Usp. ZDRAVKO DIZDAR, *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb, 2002., str. 23-65.

44 DAVOR MARIJAN, "Lipanjki ustanak u istočnoj Hercegovini 1941. godine", u: *Časopis za suvremenu povijest*, 35, Zagreb, 2003., str. 546.

45 Tekst zapovijedi glasi: "Dobio sam ponovno potvrđene vijesti, da četnici i razna ostala razbojnička banda pod imenom ustaša zalaze u razne kuće i stanove te pljačkaju. Određujem sigurnosnim organima, da takove osobe i pljačkaše na licu mjesta strijeljaju. Upozoravam građane, da nitko nema prava zalaziti u mirne građanske domove bez propisane legitimacije zakonitih vlasti. Ovlašćujem građane, koji bi na taj način bili smetani od nepozvanih osoba, da na licu mjesta dadu otpor. (...)" *Ustaša. Dokumenti o ustaškom pokretu*, PETAR POŽAR (prir.), Zagreb, 1995., str. 150.

46 To se može vidjeti iz jedne naredbe zapovjedništva Hrvatske oružničke pukovnije: "Pristupiti najsavjesnijem oduzimanju oružja i municije, kao i sve ostale državne spremne od pravoslavaca bezuslovno, a od Hrvata oduzimati samo spremu i to na zgodan način, a za oružje i municiju tražiti da ga sami predaju, ili bar prijave, - a pretrese i nasilno oduzimanje izbjegavati. Najbolje je stupiti po ovome u vezu sa uticajnim ličnostima, ustaškim stanovima i svećenicima i moliti ih da oni narodu /Hrvatima/ savjetuju predaju oružja, jer da ovo treba hrvatska vojska i oružništvo. One koji oružje prijave zapovjednici postaja zavešće u spisak i izdaće im dozvole za držanje oružja kako im ga drugi organi ne bi oduzeli." Vidi: "Zapovjedništvo Hrvatske oružničke pukovnije, Taj. broj 61/J.S., 8. lipnja 1941. godine. Svim jedinicama ove pukovnije", u: Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), *Oružničko krilno zapovjedništvo Dubrovnik*, kut. 1.

i pljačke uzimali maha i u većinski hrvatskim sredinama, kako to primjerice pokazuju izvori za zapadno-hercegovački kraj.⁴⁷ Ako su se novoj vlasti javljali problemi s razoružanjem u sredinama naseljenim hrvatskim stanovništvom, što je tek trebalo očekivati u istočno-hercegovačkim krajevima!? Tamo su (prije dolaska predstavnika vlasti NDH potkraj svibnja 1941.) najprije Talijani pokušali pokupiti oružje, s izvjesnim uspjehom samo kod pripadnika jedne zajednice. Na to se osvrnuo u jednom svom izvješću kotarski predstojnik iz Bileće, koji je, istaknuvši da u "narodu ima mnogo oružja", konstatirao kako su Talijani pokupili oružje "u glavnom od muslimana, koji su oduvijek svakoj vlasti bili lojalni element, dočim Srbi nijesu predali skoro ništa".⁴⁸ S obzirom na loše nasljeđe prošlosti i na otvoreno protusrpsko raspoloženje kako središnjih vlasti u Zagrebu, tako i sve većega broja pojedinaca u lokalnim sredinama, akcije razoružanja srpskoga stanovništva, koje se pak nije lako mirilo s formiranjem ikakve države s hrvatskim predznakom, unaprijed su najavljivale katastrofalne rezultate. Toga su bili svjesni i pojedini zapovjednici koji su upozoravali na osjetljivost problema i zahtijevali taktičan pristup.⁴⁹ Proglasi o predaji naoružanja i vojne opreme bit će izdavani nekoliko puta, a rok pomican u više navrata tijekom ljeta, jer prethodni pozivi nisu polučili nikakve rezultate. Ti će proglašiti izlaziti u sve radikalnijem obliku i uz prijetnju smrtnom kaznom za pronađeno naoružanje nakon isteka roka.⁵⁰ Neki autori ističu da je u pogledu razoružanja

47 Arhiv župe i samostana Humac, sv. A-21, f. 315.

48 "Izvješće predstojnika Kotarske oblasti Bileća od 4. VII. 1941. Ravnateljstvu za javni red i sigurnost", u: *Zločini*, dok. 98, str. 197-204.

49 Svim krilnim zapovjednicima Hrvatske oružničke pukovnije dostavljena je 19. travnja zapovijed u kojoj je, između ostaloga, naređeno kakvo stajalište zauzimati prema vojnim i redarstvenim osobama srpske nacionalnosti: "Da svi časnici, vojni činovnici, podčasnici i momčad Srbi stave na raspoloženje sve dok se ne utvrdi ispravnost njihova rada i postupka u prošlosti. Njima se ima odmah oduzeti oružje i municija. Oni ostaju i dalje na mjestu dosadašnjeg službovanja ali ne vrše nikakovu službu i beriva im se imaju zaračunavati i isplaćivati redovno. Da se srbijanski časnici i momčad odmah razoružavaju i da se zadrže kao taoci do daljnje naredbe. (...) Da se pod svaku cijenu spriječi zlostavljanje oružnika Srba, a oni koji su počinili zvjerstva da se uhapsi i stave pod optužbu." Vidi: "Zapovjedništvo Hrvatske oružničke pukovnije, Pov. J.S. broj 1, 19. travnja 1941. godine, Krilnom oružničkom zapovjedništvu Dubrovnik", u: HDA, *Oružničko krilno zapovjedništvo Dubrovnik*, kut. 1.

50 D. MARIJAN, "Lipanski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941. godine", str. 546-547. Usp. SAVO SKOKO - MILAN GRAHOVAC, "Junjski ustanak", u: *HuNOB*, br. 2, str. 413.

situacija u istočno-hercegovačkim područjima bila jedna od najtežih u NDH, što objašnjavaju specifičnošću položaja (uz crnogorsku granicu) i "pljačkaške ekonomije kao načina privređivanja u prošlosti" stanovnika ovih krajeva.⁵¹ Uza sve navedene poteškoće pojavit će se i problem s različitim pristupima u akcijama razoružanja, koje će na umjereniji način nastojati provoditi oružnici i domobranske postrojbe, dok će bitno drukčije nastupati različite lokalne oružane skupine, osobito one koje su samoinicijativno nastajale u kaotičnim prilikama i koje su lokalni moćnici koristili za osvetničke pohode i "izravnjanja" računa iz razdoblja Kraljevine ili za pljačku i razbojništva. Tu pripadaju različite seoske milicije i tzv. "divlje ustaše", od čijih će se zlodjela ograđivati i novoimenovana civilna vlast nad tim područjima.⁵²

Potkraj svibnja 1941. stižu oružništvo⁵³ i domobranstvo NDH⁵⁴ u istočno-hercegovačke krajeve. U isto vrijeme u nekoliko mjesta pristiže i nekolicina zagrebačkih studenata ("sveučilištaraca"), inače članova Ustaškoga pokreta, koji se odmah pozicioniraju kao svima nadređeni i čije ovlasti premašuju zadaće uvođenja lokalne civilne uprave, tako da od početka imamo dvojak pristup u procesu implementiranja vlasti. S jedne strane uspostavljanje reda i razoružanje stanovništva povjereno je oružničkim i domobranskim formacija-

---

51 D. MARIJAN, "Lipanjski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941. godine", str. 547.

52 O tomu vidi: I. ŠARAC, *Kultura selektivnoga sjećanja*, str. 106-109.

53 Oružništvo NDH svojevrsni je nastavak žandarmerije iz vremena Kraljevine Jugoslavije. Veći dio Hercegovine dospio je u nadležnost 4. oružničke pukovnije koja je 27. svibnja 1941. uputila malobrojnu skupinu od "6 časnika i 300 oružnika za zaposjednuće Nevesinja, Trebinja, Gackog i Bileće". Dok je taj prostorni "četverokut" potpao pod nadležnost oružničkoga krila Bileća, područje Čapljine i Stoca bilo je u nadležnosti oružničkoga krila Dubrovnik. Usp. D. MARIJAN, "Lipanjski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941. godine", str. 548-549.

54 Novonastala država bila je podijeljena na pet divizijskih područja: Savsko, Osječko, Vrbasko, Bosansko i Jadransko. Jadransko divizijsko područje obuhvaćalo je teritorij južne Hrvatske od Ravnih kotara do Boke kotorske, te Hercegovinu. U okvir Jadranskoga divizijskog područja bilo je Mostarsko, Trebinjsko, Sinjsko i Kninsko domobransko popunidbeno zapovjedništvo. Za područje Hercegovine zadužene su bile postrojbe Mostarske i Trebinjske pješake pukovnije. O ustroju domobranskih postrojbi na ovom prostoru vidi: D. MARIJAN, "Lipanjski ustanak u istočnoj Hercegovini 1941. godine", str. 549. Iscrpnije o tome: NIKICA BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, Zagreb, 2003., str. 43-96.

ma, a s druge strane nastupaju samoprovzane ustaše koji pod vodstvom nekolicine "sveučilištaraca" odmah i na radikalna način žele provesti zakonske odredbe i mjere režima NDH, naročito prema srpsko-pravoslavnom stanovništvu.⁵⁵ U ozračju napetosti i straha od srpskih napada odmah su se u procesu raspada Kraljevine Jugoslavije i uspostave NDH počele okupljati po istočno-hercegovačkim muslimanskim selima lokalne naoružane skupine - tzv. muslimanska milicija.⁵⁶ Ove su samoorganizirane skupine produkt novih okolnosti, odnosno nove "epohalne" prekretnice. Drago Karlo Miletić (dalje: D. K. Miletić) spominje izvješće jednoga od zapovjednika muslimanske seoske milicije, u kojemu ovaj tvrdi da je to "nastavak milicije koja je djelovala za vrijeme austrougarske okupacije".⁵⁷ Prema tomu, u ime nove vlasti djeluje više oružanih formacija u istočnoj Hercegovini, među kojima je i seoska (muslimanska) milicija. Složenost ondašnjih prilika dugo je vremena dodatno bila zamagljena činjenicom što se u poslijeratnoj literaturi i općenito u komunikaciji iz vremena jugoslavenskoga socijalizma gotovo da i nije pravila razlika između svih tih oružanih formacija (domobranstva, oružništva, milicije),⁵⁸ nego se sve njih pokrivalo jednim te istim pojmom - ustaštvom. Kako poka-

---

55 O djelovanju "sveučilištaraca" u Trebinju i akcijama razoružanja u trebinjskom i nevesinjskom kraju vidi: I. ŠARAC, *Kultura selektivnoga sjećanja*, str. 89-95.

56 Da su se Muslimani u gatačkom kraju samoorganizirali piše i Š. Tucaković (s tim da on suvremeni naziv "Bošnjaci" učitava i u nazive tadašnjih milicija, premda se one tada nisu zvale "bošnjačke" nego "muslimanske milicije"): "Bošnjaci nekih gatačkih sela rješenje vide u samoorganizovanju. Njihova sela Kula i Gračanica organizuju snažne jedinice bošnjačke milicije". ŠEMSO TUCAKOVIĆ, *Srpski zločini nad Bošnjacima - muslimanima*, Sarajevo, 1995., str. 23. Ove seoske ili muslimanske milicije bile su samoorganizirane lokalne skupine i njih se ne smije brkati s tzv. *dobrovoljačkim antikomunističkim milicijama* (*Milizia volontaria anticommunista* - MVAC), koje su nešto kasnije formirane na talijanski poticaj, nakon tzv. Zagrebačkoga sporazuma od 19. lipnja 1942. I. ŠARAC, *Metastaze jedne revolucije*, str. 51-52.

57 "Izvodi iz sudskih presuda Okružnog suda Mostar", u: *Ostavština Drage Karla Miletića* (dalje: ODKM), str. 147.

58 U memoarskim tekstovima tek je u rijetkim iznimkama koliko-toliko naznačena različitost oružanih formacija prilikom uspostave vlasti NDH, kako to primjerice za bilečki kraj opisuje Tripo Vučinić: "U Bileći je organizovana vlast NDH. Tu je došla i 'vojska NDH' - bataljon domobrana. Postavljen je i sreski predstojnik, organizovani žandarmi (oružnici), a u muslimanskim selima 'muslimanska milicija.'" TRIPO VUČINIĆ, "Godina ustaničkih pobjeda i uzmah", u: *HuNOB*, br. 4, Beograd, 1986., str. 93.

zuju i dokumenti (vidjeti u dodatku ovoga priloga), niti poslijeratno jugoslavensko-komunističko pravosuđe nije vodilo računa o preciznijem diferenciranju postrojbi, premda je bilo slučajeva da su neki pripadnici muslimanske milicije tijekom suđenja na Okružnom sudu u Mostaru nijekali da su bili ustaše, ističući samo pripadnost muslimanskoj miliciji.⁵⁹

Istodobno s nastojanjima razoružanja stanovništva u ime nove države i pokušajima naoružanih srpskih skupina da zadrže istočno-hercegovački prostor izvan utjecaja NDH, početkom lipnja 1941. počinju izbijati i lokalni muslimansko-srpski sukobi. Nasilje koje se tih dana razbuktava po istočno-hercegovačkim selima izravna je posljedica tri vrste oružanih akcija koje su nerijetko bile uzročno-posljedično povezane: s jedne strane tu su represivne mjere oružanih postrojbi NDH s ciljem razoružanja stanovništva, s druge strane pokušaji nekih srpskih naoružanih skupina da spriječe implementaciju vlasti NDH i pripoje istočnu Hercegovinu Crnoj Gori, te s treće strane aktiviranje tradicionalnih antagonizama između dvije zajednice, kada muslimanski pripadnici oružanih postrojbi NDH kreću u odmazdu s namjerom da "naplate 1941. za 1918.", kako se to primjerice odmah prvih dana lipnja počelo događati u gatačkom kraju. Iz vida ne smijemo izostaviti i različite skupine i pojedince koji su u danima meteža i kaosa počeli s razbojništvima, pljačkanjima i silovanjima.⁶⁰ A da su glavnu potku u mreži nasilnih akcija činili upravo muslimansko-srpski sukobi, to se pažljivijim čitanjem može vidjeti i u memoaristici i publicistici jugoslavensko-socijalističkoga razdoblja, unatoč činjenici da su se sva nasilja i svi počinjeni zločini zamagljivali pojmom ustaštva.⁶¹ Ako pod tim razumijevamo ustašku vojniciu, ustaša u tim krajevima u to vrijeme još nije bilo, kako ističe u jednom dopisu tadašnji domobran-

---

59 "Izvodi sjećanja o Koritskoj jami", u: ODKM, str. 187.

60 Vidjeti u dodatku ovoga priloga neke od presuda zbog takvih zločina!

61 U opisima zločina koji se dogodio u Vlahovićima 3. lipnja 1941. čitamo ovo (translit. iz ćir. u lat.): "Osvanuo je 3. juni. Uoči toga dana pronese se glas da su u Vali, jednom zaseoku sela Vlahovići, ubili četiri mladića. I za to se odmah našao razlog: da 1918. nijesu komiti pobili Česiće iz Vilogoraca - ne bi ni sada ove, njihove sinove i unuke, ustaše pobili. Čuli su se komentari: 'Eto vidiš, glava za glavu. Za glave četiri Česića iz 1918. četiri srpske glave iz 1941. Mi nismo navodili komite ni na koga, već krili i štitili Zečiće. Ako bude trebalo i oni će nas.' Baš tako su prokomentarisane te četiri mrtve glave - prve žrtve ustaškog terora u našem kraju." Бранко Павић, "Влаховићке плиме и осеке", u: *ХуНОБ*, 3, str. 45.

ski pukovnik Franjo Šimić,⁶² koji je u kontekstu srpsko-muslimanskih sukoba u istočnoj Hercegovini pisao o "naoružanim mještanima".⁶³ To se u ponekom tekstu čak priznavalo kao točna informacija. Tako je Savo Škoko svojevremeno objašnjavao da je Šimićeva tvrdnja (bila) točna, "samo ukoliko se misli na ustašku vojnici i isključe 'divlje' ustaše, koje on naziva naoružanim meštanima".⁶⁴

"Ustaše sa strane" ili "naoružani mještani"?

U sklopu akcije razoružanja stanovništva izbili su 5. lipnja oružani sukobi u selima između Gacka i Bileće (Zagradci, Stepen, Korita), u kojima je uhićeno više desetaka odraslih muškaraca srpske nacionalnosti, koji su najprije bili zatočeni u Sokolskom domu u selu Korita, a potom usmrćeni završili u obližnjoj Koritskoj jami. Prema onodobnom pisanju autora poput Lutve Džubura, to su počinili "ustaše sa strane" (i to prethodno stavivši "fesove na glavu"), kojima je navodno "bilo posebno stalo do toga da sve svoje zločine učine tako kao da to niko drugi ne radi već gatački Muslimani", čime su, nastavlja Džubur, "uspjele u svojim zamislima da povedu krvno kolo bratoubilačkog obračunavanja i istrebljavanja", pa su ti zločini "u srpskom narodu dobrim dijelom odjeknuli kao djelo Muslimana ('Turaka') i uzrokovali veliko antimuslimansko raspoloženje".⁶⁵ Ova verzija o

---

62 Franjo Šimić (1900.-1944.), rođen u Gospiću. Polazio je Vojnu akademiju u Wiener Neustadtu, potom u Karlovcu, a nakon propasti Austro-Ugarske Monarhije završava Vojnu akademiju u Beogradu. Pred početak Drugoga svjetskog rata promaknut je u čin pukovnika vojske Kraljevine Jugoslavije. Poslije proglašenja NDH pristupio hrvatskom domobranstvu. Od početka srpnja do početka listopada 1941. zapovjednik je Nevesinjske gromade u borbama protiv ustanika u istočnim dijelovima Hercegovine. Od sredine listopada 1941. postaje zapovjednik 9. pješačke pukovnije, a 2. svibnja 1942. imenovan je zapovjednikom II. Gorskog zdruga, no tek do 2. lipnja, kada je imenovan Izvanrednim opunomoćenikom Poglavnika Pavelića na području velikih župa Plive i Rame, Lašve i Glaža. Postavljen je 23. studenoga 1942. za zapovjednika 1. domobranske dobrovoljačke pukovnije, i tom postrojbom, koja je poslije preustrojena u 6. ustaški stajaći djelatni zdrug, zapovijeda gotovo 18 mjeseci. U veljači 1944. promaknut je u čin generala. Od lipnja 1944. na čelu je Zapovjedne skupine oružanih snaga Hum-Dubrava. Ubijen je u atentatu u Mostaru 9. kolovoza 1944.

63 "Izvodi iz objavljenih sjećanja i zapisnika Komisije za dokazivanje ratnih zločina", u: ODKM, str. 177-178.

64 SAVO ŠKOKO, "Na tragičnoj stranputici", *HuNOB*, br. 4, str. 331.

65 L. DŽUBUR, "Poslednje školsko zvono", str. 371, 381.

navodnom kamufliranju "s fesovima na glavi" doista zvuči neozbiljno, uostalom kao i onaj podatak s početka ovoga priloga o navodnoj nabavci 350 fesova za Širokobriježane. Kako, primjerice, s tom tezom (o navodnoj kamuflaži Hrvata-katolika s fesovima) korespondira podatak da je "odmah poslije proglašenja NDH" jedna skupina Muslimana iz kotara Ljubinje na čelu s Mustafom Salmanom otišla u posjet Paveliću u Zagrebu i da su na povratku "donijeli nekoliko stotina fesova, koje su dijelili svojim pristalicama, pošto se fes smatrao sastavnim dijelom ustaške uniforme"?⁶⁶ Problematično je kod Džubura i njemu sličnih autora, koji nastoje zločine u istočno-hercegovačkim krajevima pripisati "ustašama sa strane", to što termin "ustaša" koriste tako da pod tim podrazumijevaju samo i isključivo tadašnjega Hrvata-katolika. Situacija u kojoj bi ondašnji pripadnik muslimanske zajednice svojevolumeno postao ustaša (ili oružnik ili domobran), po njima je nezamisliva, odnosno moguća samo pod uvjetom ukoliko se razumije kao rezultat zavedenosti od "pravih" ustaša (tj. Hrvata-katolika).

Uvuklo se prilično nepreciznosti i nejasnoća oko zločina u Koritima, naročito oko broja žrtava i rekonstrukcije svih okolnosti u kojima su uhićeni odrasli muškarci srpske nacionalnosti poubijani u lipnju 1941.⁶⁷ Kad je riječ o počiniteljima, tu su stvari ipak malo jasnije, zahvaljujući iskazima preživjelih svjedoka. Stevo Milović, očevidac i autor jednoga priloga na tu temu zločina u Koritima i okolici tvrdi: "Sva ova nedjela počinile su domaće ustaše iz Ključa, Cernice, Međuljica i Fazlagić Kule, koji su dobro poznavali svaku stazu i putevljak ovog nepristupačnog kraja."⁶⁸ I Milija Bjelica, jedan od svjedoka

---

66 Данило Кијац, "Љубомирска раскршћа", u: *ХуНОБ*, br. 3, str. 129. U kakav bi se tek kontekst mogao smjestiti sljedeći zabilježeni dijalog: kada je jedan pripadnik muslimanske zajednice u gatačkom kraju zatražio od Muma Hasanbegovića "da mu da fes na veresiju, za oca, a platiće mu ga od prve ustaške plate", ovaj mu je navodno odgovorio: "Ne dam i na veresiju, nego ako hoćeš fes eno ti Lipnika. Otiđi i ubij Vlaha, a ja ću ti fes džabe dati." Podatak prema: Митар Лојовић, "Од Сарајева до Зеленгоре", u: *ХуНОБ*, br. 3, str. 566.

67 O tomu je u zadnje vrijeme iscrpno pisao Stjepan Lozo. Opravdano je kritizirao brojne nelogičnosti i proturječja u dosadašnjoj literaturi o događanjima u Koritima u lipnju 1941., ali je i u njegovu pristupu uočljivo da je s nevjerovatnom lakomom (odbacivanja i onih neporecivih činjenica) izveo zaključak da se zločin u Koritima zapravo nije ni dogodio i da je sve to bila konstrukcija srpske propagande. STJEPAN LOZO, *Ideologija i propaganda velikosrpskoga genocida nad Hrvatima - projekt "Homogena Srbija" 1941.*, Split, 2017., str. 218-267.

68 STEVAN MILOVIĆ STEVO, "Došla je crna ruka", u: *HuNOB*, br. 2, str. 81.

kojemu je nekako uspjelo spasiti se,⁶⁹ naglašava da su se među ubojicama "najviše isticali naši poznanici i prve komšije" i navodi konkretna imena počinitelja: "Ubice su bili: Halid Voloder, sluga Muma Hasanbegovića iz Avtovca; Dervo Ćustović, čobanin iz sela Ključa; hodža Muharem Glavinić, iz Begović Kule kod Trebinja; Velija Hebib iz Ključa; Šučrija Fazlagić iz Kule Fazlagića; Atif Hidović i Velija Džanković iz Hodinića i sin Šukrije Tanovića, koji je iz Tuzle došao u Gacko da bi, klanjem nedužnih ljudi osvetio svog oca, koga je poslije prvog svjetskog rata ubila komitska banda Maja Vujovića."⁷⁰ Na popisivanju najodgovornijih za ubijanja zarobljenih ljudi u Koritima, radio je svojevremeno i D. K. Miletić, i to na temelju sudskih presuda, sjećanja suvremenika i podataka ondašnje Komisije za dokazivanje ratnih zločina. On donosi imena 24 počinitelja, s napomenom da ih je bilo najmanje tridesetak. Na njegovu popisu su: Huso Biberović, Dervo Ćustović, Hajro Ćustović, Sulejman Dizdarević, Velija Džanković, Zaim Džubur, Šučrija Fazlagić, Muharem Glavinić, Velija Hebib, Atif Hidović, Šerif Kapetanović, Halid Krvavac, Hamid Krvavac, Bećir Musić, Rašid Pašić, Hajro Poško, Nasuf Redžić, Sulejman Redžić, Šukrija Tanović, Mujo Tosun, Halid Voloder, Avdo Zvizdić, Šerif Zvizdić, Osmo Šaković. Miletić dodaje da je s ovoga popisa suđeno jedanaestorici.⁷¹ Spominje i jednu fotografiju, priloženu jednom sudskom predmetu, na kojoj su počinitelji, fotografirani pred gostionicama "uoči pokolja u Koritima", i dodaje svoje tumačenje te slike: "na fotografiji je, za potrebe suda, izvršen falsifikat: svi su u fesovima izuzev nekolicine u šubarama, a na tim šubarama je slovo U, prilično nezgrapno izrađeno. Kada se fotografija stavi pod lupu, vidi se, da je na negativu slovo 'U' izradirano, da bi se dobila fotografija potrebnog političkog profila. Izvršio sam provjeru kod poznanika iz Gacka i Trebinja: od prisutnih 30-ak osoba, identificirani su svi izuzev njih nekoliko, svi su bili domaći muslimani, a jedan od njih je u vrijeme identifikacije (mislim koncem 1980-ih godina), poslije odležanog zatvora poslije II. svj. rata, bio profesor na

69 Iz jame su se uspjeli izvući, s težim ili lakšim ozljedama: Dušan Jakšić, Aćim Jakšić, Radovan Šakota, Rade Svorcan, Vidak Glušac, Vlado Glušac, Obren Nosović i Milija Bjelica. Vidi: C. СКОКО, *Крваво коло херцеговачко 1941-1942*, str. 55. Za najvažnije svjedočanstvo vidi: M. BJELICA, "Zapisi sa Koritske jame", u: *HuNOB*, br. 2, str. 69-77.

70 M. BJELICA, "Zapisi sa Koritske jame", u: *HuNOB*, br. 2, str. 69-77.

71 "Izvodi sjećanja o Koritskoj jami", u: ODKM, str. 191.

Sarajevskom fakultetu".⁷² I Bjelica se u svom opisu referira na odjevna obilježja počinitelja i na njihovu pripadnost oružanim formacijama: "Odmah se vidjelo da to nije regularna vojska novostvorene 'Nezavisne Države Hrvatske', o kojoj su se pronosili zastrašujući glasovi. Bili su obučeni u poluvojnička, vrlo šarolika odijela; svi su, doduše, imali fesove kao simbol islamske pripadnosti. Ubrzo smo se uvjerali da su to, uglavnom, bile naše komšije - Muslimani iz Kule Fazlagića, Gračanice i Gacka, koji su sebe nazivali oružnicima."⁷³ Miletić navodi iskaz na sudu jedne svjedokinje koja je svjedočila "kako je skrivena, posmatrala polaganje zakletve, i da ona nije davana pred ustaškim rukovodiocem Hermanom-Krešom Togonalom, nego pred hodžom, a svi su pri tome držali ruke pred licem, na muslimanski način".⁷⁴ Ovaj detalj oko zapovjedništva potvrđuje i tvrdnja M. Bjelice da su "ti ljudi" zapovjednikom oslovljavali Muharema Glavinića, hodžu iz susjednog sela Ključa.⁷⁵ Vrlo sličan scenarij dogodio se i u Berkovićima (24. lipnja), gdje je ubijeno više od stotinu pripadnika srpsko-pravoslavne zajednice. I o ovom slučaju u jugoslavensko-socijalističkoj literaturi u prvom redu okrivljeni su "ustaše sa strane", pri čemu su izrijeком prozvani Ljubušaci. Jedan autor je u svom prilogu naveo kako je sutradan nakon počinjena pokolja u Berkovićima, trčao čovjek "duž ceste prema Bijeljanjima" i vikao: "Bježite Srbi, od ceste! Došla je ustaška rulja od Ljubuškog i sve što je srpsko pobiše i poklaše!"⁷⁶ Međutim, u nešto detaljnijim opisima ovoga zločina, isti autor otkriva da je osim navodnih "ustaša sa strane" sudjelovalo i "preko 20 mještana".⁷⁷ Štoviše, navodeći imena i mjesto podrijetla onih egzekutora "koji su se najviše istakli", sam autor otkriva da se radilo o pripadnicima lokalne muslimanske zajednice: Osman Đulepa iz Berkovića, Muhamed Brezić hodža iz Berkovića (tabornik u Berkovićima), Hasan Jašarević iz Klečka (zamjenik tabornika), Osman Jašarević iz Klečka, Meša Jašarević iz Klečka, Bajro Jaganjac iz Klečka, Ragib Jašarević iz Klečka, Salko Beća iz Klečka, Hamdija Pejaković iz Klečka, Omer Čamo iz Suzine, Nurko Rizvan iz Sunića, Ahmed Buzaljko iz Strupića, Mujo Priganica iz Sunića, Omer Novaković iz Kljenaka,

---

72 *Isto*, str. 187.

73 M. BJELICA, "Zapisi sa Koritske jame", u: *HuNOB*, br. 2, str. 69.

74 "Izvodi sjećanja o Koritskoj jami", u: ODKM, str. 187.

75 M. BJELICA, "Zapisi sa Koritske jame", u: *HuNOB*, br. 2, str. 69.

76 BRANKO POPADIĆ, "Na prostoru Stoca i Bileće", u: *HuNOB*, br. 2, str. 634.

77 *Isto*.

Huska Sadžak iz Žegulje i Jašar Ovčina iz Kalca.⁷⁸ U jednom drugom izvoru donesena je izjava svjedokinje koja je tvrdila da je ovaj zločin počinjen "pod vodstvom Osmana Đulepe, Hasana Jašarevića i nekog Brezića" (Muhameda, op. aut.).⁷⁹ Nijedan Ljubušak nije poimenično naveden. Čak ni prema Muhamedu Konjhodžiću, koji je u razdoblju jugoslavenskoga socijalizma veoma tendenciozno pisao o ljubuškom kraju u vrijeme Drugoga svjetskog rata, nije istinita tvrdnja da su Ljubušaci sudjelovali u zločinima u istočnoj Hercegovini. Štoviše, on piše da je bio posve neuspješan pokušaj ustaške vlasti da u ljubuškom kraju organiziraju dobrovoljce za borbe u istočnoj Hercegovini. Dodaje, međutim, da ih je desetak napustilo ljubuško područje i otišlo u čapljinski i stolački kraj, a da je iz samoga Ljubuškog bilo "svega četiri-pet njih, koji su okrvavili ruke".⁸⁰

Epilog: vrtlozi nasilja i etnička čišćenja

Sukobi koji su u istočnoj Hercegovini uslijedili, naročito nakon događanja u Koritima, sve su manje nalikovali oružanim incidentima zbog otpora srpsko-pravoslavnoga stanovništva akciji prikupljanja oružja, a sve su više prelazili u faze međusobnih etničkih čišćenja prostora, što je jačalo obostrane strahove, ali i pojačavalo mržnju između dvije nacionalne zajednice. Naravno da je u oružanim formacijama NDH u istočnoj Hercegovini, uz Muslimane, bilo i Hrvata-katolika (na početku u oružništvu i domobranima, a onda i u ustaškim postrojbama, koje su pristizale na taj teren, kako se rasplamsao srpski ustanak u lipnju),⁸¹ no tamošnji su Srbi svoje oružane aktivnosti i ključne razloge za podizanje ustanka u lipnju 1941. razumijevali i

78 Isto, str. 634-635. Isti popis donosi i Miletić. Usp. "Izvodi iz objavljenih sjećanja i zapisnika Komisije za dokazivanje ratnih zločina", u: ODKM, str. 166.

79 STANISLAV VUKOREP, "Prilog proučavanju stradanja Hrvata stolačkog kraja", u: *Stolac u povijesti i kulturi Hrvata*, IVICA PULJIĆ - PERO RAGUŽ (prir.), Humski zbornik, IV., Zagreb - Stolac, 1999., str. 333. Usp. *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа*, tom IV., књига 1, str. 473-476.

80 MAHMUD KONJHODŽIĆ, *Kronika o ljubuškom kraju*, knj. I., Ljubuški, 1974., str. 285.

81 Ustaške postrojbe su u gatački kraj stigle 23. lipnja pod zapovjedništvom poručnika Franje Sudara. Vidi: "Kotarski predstojnik Josip Rom, Prez. br. 37/41, Poglavnikovom povjereništvu", u: *Zločini*, dok. 72, str. 129. Različite su procjene o broju ustanika i o broju ustaša. Prema podacima iz izvješća kotarskoga predstojnika kao i onih iz izvješća zapovjednika oružništva, ustaša je

tumačili u prvom redu kao otpor muslimanskim napadima. Čak se i u krugovima KPJ, koja je s vremenom nastojala preuzeti vodeću ulogu među pobunjenim srpskim seljacima, smatralo posebno problematičnim to što su srpski seljaci u istočnoj Hercegovini glavnim svojim neprijateljima smatrali Muslimane,⁸² koje su kolokvijalno zvali "Turcima"⁸³ ili krajnje pejorativno "balijama".⁸⁴ Nasilje je kulminiralo nakon početka njemačko-sovjetskog rata (22. lipnja), što je, kako ističe D. Marijan, "dio srpskog stanovništva doživio kao napad 'Rusije na Njemačku',⁸⁵ odnosno kao jasan znak za "obranu pravoslavlja" i početak sveopćeg oružanog ustanka.⁸⁶ "Junjski ustanak" u istočnoj Hercegovini, kako je nazvan u literaturi,⁸⁷ u prvoj će fazi potrajati do početka srpnja,⁸⁸ a u drugoj fazi od kraja srpnja do talijanskoga preuzimanja nadzora u Hercegovini, početkom rujna 1941.⁸⁹ U početcima su srpski ustanici ciljeve svoje oružane borbe usmjeravali isključivo prema Muslimanima. Ukoliko prema njihovu mišljenju nisu sudjelo-

---

sveukupno bilo 200, a ustanika prema procjenama od 600 do 1000. Vidi: "Nezavisna Država Hrvatska, Krilno zapovjedništvo Bileća, broj 384 od 25. lipnja 1941. Podaci o situaciji na području Krila Bileća, Zapovjedništvu 4. hrvatske oružničke pukovnije", u: *Zločini*, dok. 79, str. 147. Usp. "Kotarski predstojnik Josip Rom, Prez. br. 37/41, Poglavnikovom povjereništvu", u: *Zločini*, dok. 72, str. 129. S druge strane S. Skoko piše da su 600 ustaša ("Sudarovih 200 i 400 muslimana") dočekale "slabe ustaničke snage", kojima se u trenucima povlačenja pred ustaškim napadom pridružilo "desetak boraca iz sela Vratkovića, sa Milanom Teravčevićem na čelu". C. Скоко, *Крваво коло херцеговачко 1941-1942*, str. 123.

82 Саво Медан, "У источној Херцеговини био је добро организован устанак", u: *ХуНОБ*, br. 3, str. 310.

83 Лепа Перовић, "Пет мјесеци у Херцеговини", u: *ХуНОБ*, br. 3, str. 28.

84 "Извјештај бр. 1 Народног покрета за ослобођење Неветинја, 2. јула 1941.", u: HDA, *Заровједништво Јадранског дивизијског подручја, Војни одјел, разнo*.

85 D. МАРИЈАН, "Липански устанак у источној Херцеговини 1941. године", str. 554.

86 Потцај устаницима зацјело није могао доћи по линији одушевљења српскога сељака руским комунизмом, него по увјеренју у традиционално добре руско-српске односе по линији православлја или још конкретније вјеровањем у Русију као заштитницу православлја. Нису се, дакле, заносили СССР-ом него Русијом, као што на својој разини говори и пјесма коју су устаници у неветинском крају пјевали: "S Bjelašnice vila kliče, Hercegovce redom viče, dižite se braćo mila, Rusija je zaratila." C. Скоко, *Крваво коло херцеговачко 1941-1942*, str. 127.

87 Петар Мандић, *Јунски устанак Срба у Херцеговини 1941.*, Гацко, 2003.

88 Vidi: D. МАРИЈАН, "Липански устанак у источној Херцеговини 1941. године", str. 545-576. Usp. I. ŠARAC, *Kultura selektivnoga sjećanja*, str. 109-133.

89 Vidi: I. ŠARAC, *Kultura selektivnoga sjećanja*, str. 217-245.

vali u zločinima, zarobljene oružnike i domobrane, Hrvate-katolike, znali bi pustiti na slobodu,⁹⁰ dočim su sa zarobljenim Muslimanima, pripadnicima istih tih postrojbi, brutalno postupali i likvidirali ih.⁹¹ Dvojica vođa ustanka u gatačkom kraju, Dušan Mandić i Blagoje Bojanić, uvjerali su domobranskoga zapovjednika u pregovorima "da se srpski narod nije digao na ustanak protiv redovne hrvatske vojske već protiv muslimanskog bašibozuka koji kolje i baca u jame nedužne ljude".⁹² Ustanci su potkraj lipnja poslali i pukovniku Franji Šimiću jedan dopis u kojemu ga uvjeravaju da "mi nemamo ništa protiv hrvatske vlasti" i, opisujući stradanja srpskoga stanovništva, traže pomoć riječima: "spasite nas od Muslimana", na što Šimić nadređenima u Zagrebu, osuđujući zlodjela nad srpskim stanovništvom u istočnoj Hercegovini, doslovce piše i ovo: "Ne dozvoljavam da mene i moje vojnike neko koristi kao tampon između Srba i muslimana."⁹³ Istodobno su, tamo gdje su bile u mogućnosti, srpske naoružane postrojbe napadale muslimanski živalj. Kad je ustanički pokret erupirao, uslijedili su masovni pokolji. Negdje su bili nošeni osvetničkim gnjevom (kao npr. u slučaju ubijanja civilnih pripadnika muslimanske zajednice u Berkovićima), ali su u osnovi bili posljedica početka sustavne realizacije velikosrpskoga plana o stvaranju jednog etnički i vjerski "čistog" prostora,⁹⁴ pa je, prema izvorima, do kraja 1941. u

90 O zarobljavanju i puštanju na slobodu većega broja domobrana na Plani u kolo-vozu 1941. vidjeti: Данило Кијац, "Љубомирска раскршћа", u: *ХУНОБ*, br. 3, str. 138-139. O zarobljavanju i puštanju oružničkog kaplara Franje Franjkovića vidjeti: SAVO SKOKO - MILAN GRAHOVAČ, "Junski ustanak", u: *HuNOB*, br. 2, str. 417. Usp. L. DŽUBUR, "Krvavo kolo hercegovačko", u: *HuNOB*, br. 2, str. 373.

91 Branko Popadić piše o jednom slučaju od 26. kolovoza 1941., kada je zarobljeno 15 oružnika NDH: "Oružnici su razoružani i pušteni na slobodu, sem četvorice, čije je dotadašnje ponašanje ocijenjeno negativno, pa su ih ustanci strijeljali." BRANKO POPADIĆ, "Na prostoru Stoca i Bileće", u: *HuNOB*, br. 2, str. 640. O ovom slučaju D. K. Miletić pronašao je izvješće oružništva NDH, u Arhivu Hercegovine u Mostaru, u kojemu se vidi "da su ova četvorica strijeljanih oružnika bili muslimani, a svi ostali pušteni katolici-Hrvati". Za podatak vidi: "Izvodi iz objavljenih sjećanja i zapisnika Komisije za dokazivanje ratnih zločina", u: ODKM, str. 179.

92 C. Skoko, *Krvavo kolo hercegovačko 1941-1942*, str. 115.

93 "Izvodi iz objavljenih sjećanja i zapisnika Komisije za dokazivanje ratnih zločina", u: ODKM, str. 177-178.

94 Za ključne naglaske vidi: ZDRAVKO DIZDAR, "Četnički pokret na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1941.-1945.)", u: SABRINA P. RAMET (ur.), *Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb, 2009., str. 43-67. O stradanju Muslimana u

istočnoj Hercegovini ubijeno 1056 Muslimana i oko 100 Hrvata.⁹⁵ Kada je potkraj ljeta bilo odlučeno da se ustaške postrojbe povuku i da talijanska vojska preuzme nadzor i u suradnji s domobranskim jedinicama spriječi daljnja nasilja,⁹⁶ onda je pukovnik Šimić poslao nadležnima u Gacku zapovijed da "preduzmu mjere kako bi spriječili da mjesni muslimanski živalj, prije dolaska savezničkih talijanskih trupa, izvrši pokolj preostalog pravoslavnog življa".⁹⁷

Na kraju, umjesto zaključka, navedimo što je o "protivrpskim pogromima" u istočnoj Hercegovini napisao, ali nakon promjena 1990-ih, bosanskohercegovački povjesničar Enver Redžić: "Na ovom prostoru (istočnoj Hercegovini, nap. aut.) gdje ustaški pokret i organizacije nisu nikad postojali, gdje je srpski element činio 75% ukupnog njegovog stanovništva, formirane ustaške organizacije i ustanove vlasti bile su *po sastavu muslimanske i u rukama Muslimana* (kurziv nije u izvorniku, nap. aut.). Rekrutovane iz domaćeg muslimanskog elementa, ustaše su počinile mnoga nasilja i zlodjela genocidnog oblika nad srpskim stanovništvom nevesinjskog, gatačkog, bilečkog i ljubinskog sreza kao i u drugim krajevima istočne Hercegovine."⁹⁸

Ako iz citiranog pasusa i zanemarimo pogrješku nediferenciranog svodenja regrutiranih Muslimana samo na ustaštvo, činjenica je da je već sastav stanovništva u istočnoj Hercegovini sugerirao kako je nemoguće da bi za teške oružane sukobe između dvije antagonizi-

---

tom kontekstu vidi: R. HUREM, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941-1945.*, str. 264-276. Usp. VLADIMIR DEDIJER - ANTUN MILETIĆ, *Genocid nad muslimanima 1941-1945. Zbornik dokumenata i svjedočenja*, Sarajevo, 1990., passim.

95 Z. DIZDAR, *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini*, str. 176. O pobrojanim srpskim zločinima nad Muslimanima u istočnoj Hercegovini do kraja 1941. vidi: R. HUREM, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941-1945.*, str. 248-249. Za zločine nad Hrvatima u istočnim dijelovima Hercegovine do kraja 1941. vidi: I. PULJIĆ - S. VUKOREP - Đ. BENDER (prir.), *Stradanje Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini*, str. 28-33.

96 Vidi: "Zapisnik s konferencije predstavnika talijanske vlade i vlade NDH održane 26. avgusta 1941. u Zagrebu povodom okupacije demilitarizovane zone od strane italijanskih trupa", u: *Zbornik dokumenata i podataka o narodno-slobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom XIII., knj. 1, Beograd, 1969., dok. 130, str. 345-353.

97 HDA, *Jadransko divizijsko područje*, br. 1203, vrlo tajni spisi, 2684/1941.

98 ENVER REDŽIĆ, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo, 1998., str. 126.

rane zajednice, za obostrana masovna zlodjela i etnička čišćenja, bili najodgovorniji "ustaše sa strane". To je na svoj način potvrdio i Okružni sud u Mostaru koji je, prema dostupnim predmetima, za zločine osudio 218 pripadnika muslimanske zajednice. D. K. Miletić ističe da je, zapravo, identificirano "628 osoba, sa područja Hercegovine, muslimana, koji su učestvovali u ratnim zločinima".⁹⁹ U dodatku donosimo neke od pronađenih presuda Okružnoga suda u Mostaru.

---

⁹⁹ "Rekapitulacija broja identifikovanih muslimana zločinaca u II. svjetskom ratu", u: ODKM, str. 213.

IVICA ŠARAC

University of Mostar
Faculty of Humanities and
Social Sciences
E-mail: ivica.sarac@ff.sum.ba

Original scientific article
Received: 27 February 2020
Accepted: 10 June 2020

"Foreign Ustashe - with fezzes on the heads"

A problematic thesis on violence in the East
Herzegovina during 1941

Summary

The article seeks to test a thesis - that was set during the Second World War and gradually grew into an unquestionable fact in a part of historiographical literature - "foreign Ustashe", primarily those from the western parts of Herzegovina, were the most responsible for crimes committed over Serbian-Orthodox community in the East Herzegovina during 1941. The article is composed of two parts: analytical elaboration in the first part and appendices containing extracts from documents of the District Court in Mostar.

Keywords: East Herzegovina; violence; civil victims; ethnic cleansing; Ustashe; gendarmes; Domobrani; Muslim militia.

Dodatak

A) Izvadci iz izvornih dokumenata Okružnoga suda u Mostaru (sve preslike dokumenata u posjedu autora): Presuđeni pripadnici muslimanske zajednice za zločine u istočnoj Hercegovini

Napomena: obrazloženja presuda, doslovno preuzetih iz izvornika, ovdje su u kurzivu!

Presudom "Divizijskog vojnog suda u Mostaru" (br. 201/47, od 25. srpnja 1947.) osuđen je na kaznu zatvora od 15 godina **Bešir Ačkar** (sin Salke, r. 1912. u selu Rabina, kotar Nevesinje Osuđen je, navodno, zbog toga što je:

- 1. Odmah nakon kapitulacije bivše Jugoslavije dobrovoljno stupio u ustaše i bio na službi u žandarmerijskoj stanici Bišini do 1942 godine i kao takav sa ostalim ustašama, sa te stanice mjeseca 1941 godine učestvovao je u palenju kuće Brstine sa Husović Salkom, Čelebić Ragibom i drugim u selo Humčane, kojom prilikom su povelili sa sobom Jaminu Rada i Todora, Mrković Novicu, i odatle ih prikrili nakon što su im ovi dali svaki po 600 dinara a putem od Humčana optuženi je lično tukao puškom i nogama Jamina Radu. Iza toga je otišao u takozvani 'Poglavnikom tjelesni združ' u Zagreb i Sveti Ivan, gdje je ostao do godine 1943.*
- 2. Mjeseca juna 1943 g. stupio u njemačku SS Diviziju 'Nama' u kojoj je u Madjarskoj služio do kapitulacije Njemačke u mjesecu maju 1945 godine kada je bio zarobljen.*
- 3. Što se je nakon puštanja iz zarobljeničkog logora po amnestiji od mjeseca avgusta 1945 nije javio Narodnim vlastima nego došavši u svoje selo odmetnuo u šumu, pa oružnije i kao odmetnik ostao do 3. III. 1946. godine kada se predao.¹*

Presudom Okružnog suda u Mostaru od 8. ožujka 1951., osuđen je na kaznu zatvora od 5 godina **Sulejman Bakšić** (sin Mehmeda, r. 1922. godine u Ljubinjju, kotar Stolac, živio u Trebinju, obučar) i to, navodno, zato što je:

---

1 "Okružni sud u Mostaru, Broj Kr: 525/56, Mostar, dne 23. XI. 1956 god."

1. Neutvrđenog dana mjeseca maja 1941 god. u Trebinju stupio u ustaše i naoružao se sa puškom.

2. Kao pripadnik ustaške policije u Trebinju izvršio slijedeće: a/ Neutvrđenog dana mjeseca juna 1941 godine u Trebinju skupa sa još trojicom nepoznatih ustaša uhapsio Popović Vladu tadanjeg opštinskog bilježnika u Trebinju kojeg su zatim sproveli u sudski zatvor u Trebinju, gdje je oko 2 sata poslije toga istog dana uz prisustvo optuženog strijelan po ustaši Karadji Halidu i nekim domobranima. b/ Nekoliko dana nakon djela pod a/ takodjer sa trojicom nepoznatih ustaša pred mesarskom radnjom Radić Stevana u Trebinju uhapsio Djurić Šćepu zv. 'Žuti' mesara iz Trebinja kojeg su zatim povelu u pravcu Arslanagić Mosta te dolaskom na raskršću Hrupljela isti je od jednog od ovih ustaša nožem ubijen. c/ U nekoliko navrata učestvovao u pretresu i pljački srpskih kuća u selima Hum, Zasada, Pridvorci, Djivak i Hlaplje te je prilikom te pljačke u Humu od tadašnjeg svećenika, čije mu je ime nepoznato oduzeo motorbiciklo dok je u Zasadu od Jarećim Luke, prisiljavajući ga prijatnjom ubistva oduzeo njegov točak, a prilikom pljačke u Pridvorcima pokupili i sobom odnijeli raznu vojničku robu i izvjesan broj konja.²

Tahir Berberović osuđen je na zatvorsku kaznu u trajanju od 20 godina zato što je:

1. Neutvrđenog dana odmah nakon uspostave ustaške vlast 1941. g. u Ljubinju pristupio tkz. divljem ustašama i prihvatio se oružja. 2/ Neustanovljenog dana u junu 1941. g. sa drugim ustašama u Ljubinje dotjerao jednu grupu od oko 20 nepoznatih vezanih Srba koji su kasnije pobijeni. 3/ 23 juna 1941. g. sa drugim ustašama čuvao stražu u školi u Veličanima u kojoj je bila zatvorena jedna grupa od oko 160 pohapšenih Srba, a istu večer učestvovao lično u njihovu vezanju te je lično vezao Andjelka Popovića, a zatim je sa drugim ustašama učestvovao u sprovođenju jedne grupe od oko 100 vezanih Srba do blizine jame Ržani Do i u odvođenju grupe po grupe istih same jame gdje su ih druge ustaše ubijali i bacali u jamu.

Za Tahira Berberovića jedan je svjedok naveo da ga je vidio naoružana i sa "fesom na glavi" u odvođenju ljudi i pljačkanju kuća žitelja

---

2 "Okružni sud u Mostaru, Broj K. 41/51, Mostar, dne 8 marta 1951 g."

srpske nacionalnosti u Ljubinju u okolici, a drugi je dodao kako se "govorilo da je dobrovoljno stupio u ustaše".³

Pravosnažnim presudama Okružnog suda u Mostaru i Vrhovnog suda BiH od 25. srpnja i 17. kolovoza 1946. osuđen je **Salko** (Ahmeta) **Burek** na kaznu smrti strijeljanjem, a kazna je nakon odbijene molbe za pomilovanje, potvrđena 8. studenoga 1946. i izdan nalog za strijeljanje.⁴

Presudom Okružnog suda u Mostaru od 25. siječnja 1947. bio je osuđen **Hajro Čivgin**⁵ na jedanaestogodišnju "kaznu lišenja slobode s prinudnim radom", no na uloženu molbu njegove supruge (Fatime Čivgin), tadašnje je Predsjedništvo prezidijuma Narodne skupštine Narodne Republike BiH, pod predsjedanjem Vlade Šegrta, uvažilo zahtjev za pomilovanje, pa je kazna smanjena s 11 na 9 godina.⁶

Džubur (Mahmuta) **Zaim** (r. 1920., iz Džubura, srez Gacko) osuđen je "na kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u doživotnom trajanju" presudom Okružnog suda u Mostaru od 13. travnja 1948. i to zato što je:

1/ *Odmah nakon kapitulacije biv. Jugoslavije tj. u aprilu 1941 god. stupio dobrovoljno u ustašku miliciju u Gacku,*

2/ *Neutvrđenog dana u drugoj polovini maja 1941 god. sa drugim ustašama u selu Koritima, srez Gacko učestvovao u ubijanju i bacanju u jamu 160 Srba iz sreza Gacko,*

3/ *Neutvrđenog dana u drugoj polovini maja 1941 god. sa drugim ustašama učestvovao u odvođenju 15 članova porodice Boljanovića i to sve žena i djece, na jamu zv. "Hadžina jama" kod mjesta Mlini, zatim u ubijanju istih i bacanju u jamu.*

---

3 "Sreski-Okružni sud u Mostaru, broj Ko: 469/46, Zapisnik o raspravi od 20 novembra 1946."

4 "Okružni sud u Mostaru, Ko: 329/46, Predmet: Burek Salko - nalog za izvršenje smrtne kazne, Mostar, 8. novembra 1946 g."

5 Nema podataka o godini niti mjestu rođenja.

6 "Предсјеништво президијума Народне скупштине Народне Републике Босне и Херцеговине, 1931/50, Сарајево, 27 маја 1950."

4/ Neutvrđenog dana u proljeće 1943 god. sa Njemcima išao u akciju protiv partizana u pravcu Rijoci-Bileća i tom prilikom u društvu sa još dva ustaška milicionera uhvatio jednog nepoznatog seljaka, koji je imao pušku, te su ga ubili, a on je od ubijenog oduzeo pušku i predao je Njemcima.

5/ Dana 7-V-1943. g. u selu Grgureva Bara preuzeo dobrovoljno od Njemaca dvojicu zarobljenih partizana od kojih je jedan bio Vlado Aškrabić odveo ih oko 300 met. preko brda zv. Grobnica i tamo ih ubio iz puške.⁷

Protiv **Džubur** (Hame) **Alije** (iz općine Nadinići, kotar Gacko) podnio je krivičnu prijavu 5. rujna 1945. izvjesni Božo Tabaković (iz sela Ravni, općina Nadinići, srez Gacko) u kojem ga optužuje da je predvodio "devetoricu ustaša", od kojih je podnositelj prijave prepoznao Habida Džeku, Bećira Musića, Hakiju Redžovića i Hebib Hasana (svi iz gatačkog kraja), koji su 7. siječnja 1942. napali na njegovu kuću, ubili mu ženu i dvoje djece, a kuću opljačkali i zapalili (dok je on uspio pobjeći s troje djece i spasiti se).⁸

U arhivu je pronađen i OZN-in prijedlog za pokretanje postupka od 28. studenoga 1945. protiv **Ahmeta** (Saliha) **Fetahagića** (r. 1897. u selu Mostači kod Trebinja), kojemu se na teret stavljalo sljedeće:

1/ Pošto je imenovani i za vrijeme bivše Jugoslavije bio zagrijani fašista, formiranje NDH sa oduševljenjem je dočekaio i stavio se je ustaškim vlastima na raspolaganje u izvršavanju njihovih zadataka. Za sve vrijeme dok je bio u Trebinju bio je ustaški raspoložen i sa radošću je odobravao ubijanje i proganjanje srpskog stanovništva 41 god. 2/ 25. jula 1941. god. došao je u svoje selo Mostaće sa tadašnjim predstojnikom u Trebinju-ustaškim banditom Tafrom, te ustašama Hilmijom Habulom, Fehimom Volićem, Hakijom Šaranom i ostalim. Oni su već unaprijed pripremili da pokupe Srbe iz tog sela, ali je to trebalo izvesti na vješt način. Oni su poslali kod njihovih kuća gore imenovanog Fetahagića, da im kaže da ih zove predstojnik Tafro, koji čeka kod sela

---

7 "Okružni sud u Mostaru, broj K: 184/47."

8 "Званична пријава: Табаковић Божа, из села Грачаница, општина и срез Гацко против Џубур Алије (Хамова) родом из села Равни, општина Надинићи, срез Гацко, Јавном тужиоцу мостарске области, Мостар."

samo da im nešto saopći, te da ih na taj način dovede do ustaša. Fetahagić je kao njihov komšija otišao u selo i saopštio da ih zove predstojnik Tafro. Međutim tamošnji Srbi ustezali su se da idu, jer su se bojali da to nije varka. Ali Ahmet im je garantovao sa 'njegovom časnom riječi' da im se neće ništa dogoditi i oni su sa njime pošli do predstojnika Tafre i ustaša koji su ih čekali kod sela. Međutim ustaše su ih jedne povezale a jedne nisu i odmah ih odveli u ustaški zatvor u Trebinje / Ahmet je išao sa njima/ a odatle nakon nekoliko vremena sproveli su ih u Čaplinu gdje su ubijeni na vojnom kolosjelu u sred dana i zakopani su u lešu kod signjala na izlazu iz Čapljine prema Mostaru. Tom prilikom Ahmet je odveo slijedeće: Dušana i Jefta Rajkovića, Savu Miskina, Bosiljku Kovačević, Rajka Palikuću, Anđelku Kruševac i druge čija se imena nalaze u priloženim izjavama svjedoka.⁹

Okružni sud u Mostaru osudio je 12. srpnja 1946. **Mustafu** (Hamze) **Habula** (r. 1918. u Rupjelima, srez Trebinje) na "kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 7 /sedam/ godina" zato što je: 1/ Polovinom jula 1941 stupio u ustaške oružane odrede u Trebinju, a u oktobru iste godine u ustaško oružništvo u Bileći. 2/ Koncem jula 1941 izvršio je hapšenje Save Parijeza i Milana Ninkovića iz Trebinja u društvu sa ustašom Husom Šekinićem i Mijom Divkovićem. 3/ Koncem jula 1941 pod komandom ustaše Huse Salihamdžića učestvovao kao sprovodnik u sprovođenju 13 Srba među kojima su bili Mišo Jeremić, Djika Uroš i Ubavko Komad iz zatvora u Trebinje u Mostar u školu Kraljice Marije, gdje su ustaše sakupljali Srbe iz Hercegovine, odakle su provedeni po drugim ustašama odvedeni u nepoznatom pravcu i ubijeni. 4/ Dana 2/VIII-1941 pod komandom ustaše Jakova Dorina učestvovao kao sprovodnik u sprovođenju 27 pohapšenih Srba iz zatvora u Trebinju vozom do Čapljine, gdje su predani ustaškom logorniku, koji ih je dao pobiti.¹⁰

Presudom Okružnog suda u Mostaru od 11. prosinca 1945. osuđen je **Nazif** (Mustafe) **Huntić** (r. 1907. u Ljubinj) "na kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 10 /deset/ godina", zato što je:

9 "Одред заштите народа - ОЗНА, за област Херцеговину, бр. 3466, 28. XI. 1945, Предлог за pokretanje postupka protiv Ahmeta Fetahagića, Javnom tužiocu za Hercegovinu, Mostar."

10 "Okružni sud u Mostaru, broj Ko: 330/46."

1/ U junu 1941. u Ljubinju uhapsio i odveo u zatvor u Ljubinju Likić Branka, Srbina iz Ljubinja. 2/ Nakon izvršenog pokolja Srba u srezu ljubinskom u godini 1941. sudjelovao u prisilnom iseljavanju preostalih Srba time što je u društvu ustaša u selu Vodjenu srez Ljubinje tražio po kućama Srbe, uhapsio Veljku Turanjanina i druge, predvodio ih na zbornu mjesto i kad su ovi ukrcavani u kamione čuvao stražu oboružan puškom. 3/ Što je u istom vremenu učestvovao u pljački imovine, naime stoke pobijenih i odvedenih Srba.¹¹

Presudom Okružnog suda u Mostaru od 29. listopada 1946. osuđen je **Omer (Emina) Kapetanović** (r. 1899. u selu Nadanićima, srez Gacko) "na kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 7/ sedam/ godina" i to zato što je: *Odmah po kapitulaciji biv. Jugoslavije u aprilu 1941 godine pristupio ustaškom pokretu i primio se položaja ustaškog političkog povjerenika u Nadanićima i kao takav držao sastanke sa ustaškim rukovodstvom u Gacku i Mostaru i odlučivao o sudbini Srba u Nadanićima.*¹²

Okružni sud u Trebinju donio je 16. listopada 1951. presudu, kojom je **Šaban (Huse) Selimhodžić** (r. u selu Luka, srez Gacko) osuđen "na kaznu strogog zatvora u trajanju od 3/tri/godine i 6/šest/ mjeseci" i to zato što je (tekst translit. iz ćir. u lat.): *a) septembra mj. 1941. g. u Borču stupio u naoružanu ustašku miliciju u kojoj je ostao do aprila mj. 1942. g., te pod komandom ustaše Banovac Marijana i ustaškog tabornika Salčin Mehe, naoružan puškom, učestvovao u borbama protiv NOV-e. b) mjeseca januara 1947 g. prilikom vađenja nove legitimacije, pred organom Upravnog odeljenja KNO-a Orahovica svjesno zatajio da je rođen u selu Luke srez Gacko, što je imalo za posledicu da mu je u legitimaciju (...) unijet i ovjeren podatak da je rođen u selu Šerići srez Zenica. Prilikom ovjeravanja ove legitimacije pred istim organom 1948. g. ponovio je isto, a ovako ovjerenu legitimaciju nekoliko puta upotrebljavao prilikom legitimisanja i traženja zaposlenja.*¹³

---

11 "Presuda U ime naroda!, Ko: 21/45."

12 "Okružni sud u Mostaru, broj Ko: 73/46, Presuda U ime naroda!"

13 "Окружни суд у Требињу, К: 1/51, Требиње, дне 16. X. 1951. г."

Presudom Okružnog suda u Mostaru od 7. ožujka 1947. osuđen je **Džemal** (Ahmeta) **Ljubović** (r. 1914. u Nevesinju) na "kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 8 /osam/ godina" i to što je: 1/ *Odmah nakon kapitulacije biv. Jugoslavije i uspostave NDH 1941 godine u Nevesinju stupio u tzv. divlje ustaše i prihvatio se oružja; 2/ Tačno neustanovljenog dana u drugoj polovici mjeseca juna 1941 godine pred Vidov dan u Nevesinju u društvu sa ustašama Mehom i Muratom Šabovićem izvršio hapšenje Milovana Vojčića, Drage i Nikole Golijanina i Toše Japana (sic!) koji su odmah nakon toga na zvjerski način ubijeni.*¹⁴

Presudom Okružnog suda u Mostaru od 10. juna 1946. optuženi **Džemal** (Ibre) **Mešović** osuđen je "na kaznu lišenja slobode s prinudnim radom u trajanju od 6 /šest/ godina" i to zato što je: 1/ *U junu 1941 god. pristupio ustaškom pokretu i prihvatio se oružja, 2/ u junu 1941 god. sa puškom u ruci vodio jednu grupu od 6 ustaša kući Vasa Babića u Trebinju, kojom prilikom su mu podmetli pod krevet u stanu pet puščanih metaka, zlostavljali ga i zatim ga neposredno pred kućom ubili, 3/ 1 juna 1941. god. u društvu dvojice ustaša i 4 domobrana ušao u kuću Radovana Lečića u Zasad kod Trebinja, kojom prilikom su pretražili stan Radovana Lečića, pronašli ga, izveli ga u dvorište a zatim ga pred samim vratima dvorišta ubili, a po tom se vratili u kuću i odnijeli izvjesne stvari, 4/ 1 juna 1941 god., oko 5 sati izjutra doveo jednu grupu ustaša u stan Rista Oslića u Zasad, da uhapsu sina mu Tošicu, ali kad njega kod kuće nisu zatekli odveli su sa sobom Rista Oslića i sina mu Rada u zatvor u Trebinje, kojom prilikom su mnoge stvari u kući Oslića opljačkane.*¹⁵

Okružni sud u Mostaru donio je 27. studenoga 1951. presudu kojom je **Džemal** (Avde) **Morić** (r. 1918. u Ljubinju) osuđen na "kaznu strogo zatvora u trajanju od 17 /sedamnaest/ godina" i to zato što je: 1. *Neutvrđenog dana mjeseca juna 1941 g. stupio u ustaše i naoružao se. 2. Što je kao ustaša u toku mjeseca juna pa do avgusta 1941 g. vršio brojna hapšenja Srba iz Stoca, pljačkao njihovu imovinu, pa je tako: a) Dana 23 juna 1941 g. uhapsio Gigu Lazara iz njegove kuće, sproveo ga u ustaški logor odakle se Giga Lazar više nije vratio, a u*

14 "Okružni sud u Mostaru, Broj Ko: 583/46."

15 "Okružni sud u Mostaru, br. Ko: 237/46."

avgustu 1941g. uhapsio i sproveo u ustaški logor njegovu ženu i kćerku i oduzeo im prilikom tog hapšenja ključke od kuće. Prilikom hapšenja Gige Lazara oduzeo je od njega biciklo. b) Dana 25 juna 1941 god. u društvu sa još nekim nepoznatim ustašom uhapsio Zelenović Stevu u njegovom stanu i sproveo ga u ustaški logor a koji se nije više vratio svojoj kući. c) Neutvrđenog dana u junu 1941g. uhapsio i sproveo u ustaški logor Kurilić-Sesu Milana koji je nakon četiri dana pušten. d) U junu 1941 sa još nekim istaknutim ustašama iz Stoca učestvovao u hapšenju i sprovođenju u ustaški logor 12 Srba od porodice Milutinovića i Vujićovića iz sela Ošanjića koji su kasnije pobijeni. e) U mjesecu junu 1941g. u noći oko 10 sati došao u kuću Radojević Pere kojega je uhapsio i sproveo u logor, a nešto kasnije uhapsio i Jovičević Peru iz njegove kuće od kojih se niti jedan više nije vratio. f) Istom mjesecu neutvrđenog dana 1941g. u noći zajedno sa Bećević Abidom došao u kuću Koje Branka i uhapsio njegovu ženu Dragicu i još dvije ženske koje je sproveo u ustaški logor te prilikom ovog hapšenja uzeo od njih ključke od kuće. g) Kao stražar pred zatvorom prisustvovao zlostavljanju i ubistvu nekog Koje invalida bez noge kojega je dotukao ustaša Bećević Abid u zatvorskoj ćeliji. h) Prvog avgusta 1941 g. oko 11 sati noći u društvu sa još četvoricom ustaša došao u kuću Drapić Darinke te uhapsio i u logor sproveo njene sinove Peru i Branka koji se više nisu vratili kući. i) U mjesecu avgustu 1941 g. uhapsio Biberdžić Olgu i njenu kćer Nedu koju je prilikom sprovođenja u logor dva puta udario kundakom od puške, a istog dana uhapsio Radojević Maru, njenu svekrvu i kćerku te Kunić Milevu i sve ih sproveo u ustaški logor, oduzevši im prethodno ključke od njihovih stanova. j) U mjesecu avgustu tačno neutvrđenog dana 1941g. zajedno sa ustašama Perić Nikom, Demirović Mehom, Čerko Husom uhapsio Knežević Bosu, njenog sina Tihomira, kćer Biljanu, svekrvu Gospavu i Tamindžić Andju, sve ih sproveo u ustaški logor od kojih lica je danas samo na životu Knežević Bosa. k) Tačno neutvrđenog dana mjeseca jula 1941 uhapsio i u ustaški logor sproveo Zelenović Ljubicu. 3. Tačno neutvrđenog dana i mjeseca početkom 1950g. tražeći duplikat vojne knjižice od Vojnog odsjeka u Višegradu lažno izjavio da je stupio u NOVU 7. VI. 1943 g., koji podatak je uveden u izdanu knjižicu iako je stvarno stupio u JA maja mjeseca 1945. god.¹⁶

---

16 "Okružni sud u Mostaru, broj K: 125/51, Mostar, dne 27. XI. 1951.g., Presuda u Ime naroda!"

U upravi Državne bezbjednosti nalazio se i jedan zapisnik, u kojemu se prema izjavama jednoga svjedoka, opisuje zločin u kojemu je sudjelovao i **Salčin Abid** (rodom iz Borča, srez Gacko). Svjedok tereti Salčin Abida i jednu skupinu naoružanih ljudi koja je "oko pravoslavnog Božića 1942." napala na kuće Stevana i Gligora Lere u Pridvorcima: *Abid mi je rekao da su u toj patroli bili: on, njegov brat Džafer, bratić Suljo, koji sada živi u Švrakinom selu, Salčin Asim, sada kod kuće, Salčin Hamid-poginuo, Salčin Mustafa-poginuo, Salčin Adem-poginuo, Imamović Mujo iz Čureva na Drini i još neki čijih se imena ne sjećam. Salčin Abidu postavio sam pitanje, kakva je to patrola u kojoj se nalazi 12 do 15 ljudi, kada je meni poznato da u patrolu idu tri do četiri vojnika. Na ovo je meni Abid Salčin rekao da je on još prije tri dana znao za likvidaciju Lera i Srba iz sela Pridvorice, jer da su Marijan Banovac, Salčin Meho i Husković Murat u zaseoku Huskovića Tale, održali konferenciju na kojoj su donijeli odluku o likvidaciji Lera i Srba iz Pridvorice da bi se u njihove kuće uselili izbjeglice sa terena fočanskog sreza, koje su do tada bile privremeno smještene u njihovim kolibama. Pored toga mi je rekao da je on kao i svi oni koji su pošli u patrolu znao da idu na ubijanje Lera, pa nije čudo što ih je u tu patrolu pošlo više od tri ili četiri. Ovom prilikom mi je Abid rekao da on nije bio na toj konferenciji, gdje je donešena odluka o likvidaciji porodice Lera i Srba iz Pridvorice već da je on to doznao od nekog drugog. Osim toga, Abid mi je ispričao da mu je i neka žena sa terena Foče u njegovoj kući, na dva dana prije likvidacije Lera, rekla da je saznala od njihovih i vojnika, da će se protjerati porodice Lera, gdje će se oni smjestiti.*¹⁷

Presudom Okružnog suda u Mostaru od 8. srpnja 1946. osuđen je na "kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 10 /deset/ godina" i **Huso** (Omerov) **Salihamidžić** (r. 1917. u selu Police, srez Trebinje) i to zato što je: 1) *Odmah po osnivanju NDH pristupio ustaškim odredima u Trebinju i prihvatio se oružja.* 2) *Koncem jula i početkom augusta 1941 g. sa jednom grupom ustaša kojoj je on bio rukovodioc odveo jednu grupu Srba od oko 12-13 na željezničku stanicu Trebinje, predhodno obezbjeđivši vagon za smještaj ovih Srba pa*

17 "Narodna Republika Bosna i Hercegovina. Državni sekretarijat unutrašnjih poslova FNRJ. Uprava državne bezbjednosti, Broj: (nečitko)/53, Sarajevo. Zapisnik o saslušanju Zlomislić Ilije, kao svjedoka, sastavljen dana 19. decembra 1953. godine u kancelariji Istražnog zatvora UDB-e za NR BiH u Sarajevu."

*ih zatim kao sprovodnik sa istom grupom ustaša odvezao za Mostar i predao ih drugim ustašama u školu Kraljice Marije, odakle su svi kasnije odvedeni u neki ustaški logor u unutrašnjost i poubijeni.*¹⁸

Okružni sud u Mostaru donio je 20. rujna 1949. presudu, kojom je **Salman** (Huse) **Nazif** (r. 1905. u selu Žabici, srez Stolac) osuđen na "kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 4/četiri/ godine" i to zato što je: 1) *U mjesecu maju 1941. g. dobrovoljno stupio u oružnike t.zv. NDH i odmah postavljen za komandira oružničke stanice u Ljubinju.* 2) *U istom svojstvu kao pod 1/ u junu 1941. g. izdavao naloge za hapšenje Srba u Ljubinju i okolnim selima svojim podređenim oružnicima.* 3) *U mjesecu junu 1941. g. zajedno sa grupom ustaša i oružnika učestvovao u hapšenju Srba u selu Rankovci i Kapavici, a sam lično vezao neke od uhapšenih Srba, koje su iduće noći poubijali ustaše sa ostalim uhapšenim Srbima na jami Kapavici.*¹⁹

Presudom Okružnog suda u Mostaru od 13. prosinca 1946. osuđen je na "kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 15 / petnaest/ godina" **Osman** (Hasana) **Sidran** (r. 1917. u Todorovićima), zato što je: 1/ *Odmah po kapitulaciji Jugoslavije u aprilu 1941 godine dobrovoljno stupio u ustaške odrede i naoružao se;* 2/ *Neustanovljenog dana u junu 1941 godine s drugim ustašama sudjelovao u borbi protiv ustanika na Trusini planini, koji su se digli na obranu protiv ustaškog terora;* 3/ *Neustanovljenog dana u junu 1941 godine s drugim ustašama u namjeri da budu pobijeni kupio Srbe mještane među kojima Mraušić Savu i Perišić Milana i dovodio ih u zatvor odakle su ih drugi dalje odvodili i ubijali;* 4/ *U mjestu i vremenu kao pod 3/ s drugim ustašama držao stražu nad zatvorenim Srbima, koje su drugi ustaše odvodili i ubijali;* 5/ *Neustanovljenog dana u avgustu 1943 g. u Zemu-nu stupio u njemačku vojsku, uniformisao se i primio oružje i kao takav putovao po Njemačkoj i Francuskoj, pa se vratio opet u Njemačku i u Kelnu bio na vojnoj obuci iza toga se povratio u Jugoslaviju gdje je kao njemački vojnik dočekao kapitulaciju.*²⁰

---

18 "Okružni sud u Mostaru, broj Ko: 341/46."

19 "Okružni sud u Mostaru, br. K131/49."

20 "Okružni sud u Mostaru, Broj Ko: 484/46."

Presudom Okružnog suda u Mostaru od 26. lipnja 1946. osuđen je **Edhem** (Hamdije) **Smailhodžić** (r. 1915. u Dabrici) na "kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 10/deset/ godina" i to zato što je: 1/ *Odmah po osnivanju NDH u aprilu 1941. dobrovoljno stupio u ustaške odrede i prihvatio se oružja; 2/27 juna 1941. u Dabrici, sa ustašom Bajgorić Avdom, izveo iz kuće Ružić Spasoja, pa ga vodili sa sobom, a onda ga sam ubio ispalivši 6 puščanih metaka na njega i zatim ga bacio u Vir potok; 3/Neustanovljenog dana u junu 1941. u Dabrici sa drugim ustašama držao stražu oko sela, dok su ostali ustaše hvatali Srbe po selu, odvodili ih i ubijali.*²¹

Presudom Okružnog suda u Mostaru od 18. kolovoza 1951. osuđen je na (translit. iz ćir. u lat.) "kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 12 /dvanaest/ godina" **Safet** (Hasana) **Šarić** (r. 1914. u Ljubinj) i to zato što je (translit. iz ćir. u lat.): 1.- *Odmah nakon kapitulacije bivše Jugoslavije u aprilu 1941 godine pristupio ustaškom pokretu i stupio u ustaške naoružane odrede. 2.- U maju, junu i julu 1941 godine lično učestvovao u hapšenju Srba iz okoline Livna (sic!) i Popova Polja, u avgustu 1941 godine u kupljenju i odvođenju oko 140 žena, djece i odraslih muškaraca Srba iz Ljubinja i okolnih sela u logor u Jablanicu, odakle su kasnije odvedeni dalje, te se velika većina od njih nije nikada više povratila.*²²

Presudom Okružnog suda u Mostaru od 7. srpnja 1951. osuđen je **Jusuf** (Osmana) **Vuk** (r. 1912. u selu Orašje, srez Stolac) na "kaznu strogog zatvora u trajanju od 7 /sedam/ mjeseci", zato što je: *Tačno neutvrđenog dana u mjesecu maju 1941 u selu Orašju stupio u ustaše, te tačno neutvrđenog dana u prvoj polovici mjeseca juna 1941 godine čuvao stražu nad pohapšenim Srbima u selu Rankovcima, te po povratku u Ljubinje čuvao stražu kod ustaša u crkvenom dvorištu.*²³

---

21 "Javni tužilac okruga hercegovačkog, Broj: I:727/46, Optužnica. Okružni sud u Mostaru, Broj Ko: 297/46, Mostar, 13 jula 1946 g., Ministarstvu unutrašnjih djela Narodne Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo."

22 "Окружни суд у Мостару, Број Ко: 396/46."

23 "Okružni sud u Mostaru, Broj Ko: 112/51, Zapisnik o pretresu od 7 jula 1951 god. u krivičnom predmetu protiv Vuk Jusufa."

U Opunomoćstvu OZN-e data je 8. travnja 1946. jedna izjava kojom se za počinjene zločine tereti **Himzo Vukotić**. Izjavu je dala njegova supruga Vukotić (nečitko ime, rođena u Gacku, kći Osmana i Zade). Ovdje donosimo translit. verziju (iz ćir. u lat.): *Sa svojim mužom Himzom Vukotićem živim već od 1940 god., gdje smo tada oboje bili u našem rodnom mjestu Gacku. 1941. god. moj muž Himzo stupio je u ustaše Đeme Tanovića. Te godine vršeni su pokolji od strane istih ustaša nad srpskim stanovništvom u Gacku, među kojim su pobijene porodice Zlatarići: Andrija, Trifko, Novak, Dušan, Milan i Zekilo. U tome pokolju je učestvovao i moj muž Himzo, sa Smajlom Tanovićem i sa nekim Bašićem. Iste su u noći bili i ukopavali. To znam po tome što mi je moj muž pričao za ovo klanje Srba, opisivajući kako su ih mučili pri ubijanju, zatim je 3 noći izastopce dolazio sav krvav i mene nagonio da mu perem po noći haljine.(...) Napominjem da su prvu noć pobili porodicu Zlatariće i to na gradini Haftovac, negdje kod logora, a druge dvije noći, kako mi je tada pričao moj muž ubijali su Srbe iz okoline Gacka noževima i sabljama, natovarili ih na kamione i bacali u jamu Golubnjača na planini Korita. Za ovo što ja navodim može posvjedočiti Remo Kovačević iz Srđevića, sada član Mjesnog odbora Kule Fazlagića, koji je vidio kad su ustaše u kojima je bio i moj muž na čelu sa Mušanom Džekom ubijali Srbe Kovačeviće iz istog sela. Osim toga ovo može posvjedočiti i moja mati Zada Džubur sada u Gacku (Kula Fazlagić selo Branilovići), koja je također vidjela kada je moj muž dolazio krvav noću kući, kao i moj brat Osman Džubur, sada u Gacku koji je također vidio. Za tačnost mojih navedenih iskaza odgovaram moralno i materijalno.*²⁴

Presudom Okružnog suda u Mostaru od 10. svibnja 1946. osuđen je na "kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 1/jedne/godine i 6/mjeseci/" **Suljo** (Ahmeta) **Zvizdić** (r. 1893. u Gacku) i to zato što je: 1. Po osnivanju NDH u aprilu 1941 dobrovoljno pristupio ustaškim odredima i naoružao se; 2. u junu 1941 pred Vidovdan u Gacku čuvao stražu nad zatvorenim Srbima koji su kasnije pobijeni, u zatvor sreskog suda; 3. Neustanovljenog dana u junu 1941 u Gacku iza pokolja Srba svojim kolima kupio i vozio raznu robu iz radnji pobijenih Srba i među ostalim iz radnje Košutić Stake otjerao 5 vreća brašna; 4. Neustanovljenog dana početkom septembra 1941 u Gacku

---

24 "Изјава, Рађена у Опуномоћству ОЗН-е у Тузли, дана 8-IV-1946 год."

*u namjeri da ga zatvori potjerao Govedaricu Anku koju je zatekao na ulici prema sreskom zatvoru iz koga je sutradan bila puštena.*²⁵

Presudom Okružnog suda u Mostaru od 5. kolovoza 1946. osuđen je **Nazif** (Hasana) **Žuna** (r. 1893. u Stocu) "na kaznu smrti strijeljanjem", zato što je: 1. Odmah poslije osnivanja NDH u Stocu u aprilu mjesecu 1941 godine dobrovoljno je pristupio ustaškom pokretu, prihvatio se oružja i postao ustaški rojnik; 2. U toku juna mjeseca 1941 godine u namjeri da budu pobijeni naredjivao podređenim ustašama da vrše hapšenja Srba u Stocu i okolici što su isti i činili, a i sam u društvu dvojice ustaša vršio hapšenje Srba po Stocu i okolici i dovodio ih u stolački ustaški zatvor pa je tako poimenično uhapsio učitelja Voju Avdalovića, a ove su Srbe onda ustaše odvodili iz zatvora, ubijali i bacali u jame; 3. Neutvrđenog dana u junu mjesecu 1941 godine u društvu ustaša Demirovića, Tepalovića i Nike Trolića oko 11 sati u noći iz ustaškog zatvora u Stocu izveo Dušana Čavaljuga iz Bileće, Dragu Miloševića, studenta iz Uboska i nekog filanca, te su ih povelj cestom prema Ljubinjnu, sa ceste svrnuli i poubijali ih; 4. Neutvrđenog dana u junu mjesecu 1941 godine pred Vidovdan u Stocu u društvu ustaša Ale Karačića, Peje Smaje, Bašića Džafera i drugih, došao u ustaški zatvor u Stocu, te su povezali u žicu zatvorene Srbe Jovu i Vaska Djulbegovića, Dragu Marića, Čedu Miličevića, Jeftu Kurilića, Žarka Drekalovića, Marka Mijića i druge povelj ih kamionom za Ljubinje u svrhu ubijanja gdje su isti od ustaša i pobijeni; 5. Neutvrđenog dana u junu mjesecu 1941 godine pred Vidovdan kroz Aladiniće sa još jednim ustašom protjerao u pravcu Stoca trojicu Srba držeći protiv njih uperen revolver. Pa kad su oni u Aladinićima tražili u jednoj gostionici da se napiju vode on im to nije dozvolio nego ih je potjerao u pravcu Stoca.²⁶

B) Prijepisi iz "Izvoda iz suda" (iz Ostavštine Drage Karla Miletića)

Kažinić (Adema) **Bećir** (r. 1889. u Gacku): optužen da je: 1941. bio jedan od glavnih podstrekača u hvatanju i ubijanju srpskog življa. U 1943.g. bio je jedan od glavnih organizatora u pljački i ubijanju, pa-

25 "Okružni sud Mostar, broj Ko: 127/46."

26 "Okružni sud u Mostaru, Broj Ko: 281/46."

*ljenju i silovanju u s. Dabar. Vojni sud Vojne oblasti XXIX. Udarne divizije Komanda I područja, Nevesinje, 25. II. 1945. g. osudilo ga je na smrt strijeljanjem.*²⁷

Malohodžić (Omera) **Tahir** (r. 1923. u Trebinju): presudom Okružnog suda u Mostaru od 28. prosinca 1946. osuđen na kaznu "lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 1 (jedne godine", zbog dobrovoljnog stupanja u službu GESTAPO-a. Malohodžić na sudu izjavio da ga je za suradnju s GESTAPO-m nagovorio Mustafa Volić.²⁸

Ljeljak (Alije) **Ibro** (r. 1890. u Postoljanima, u nevesinjskom kraju): Vojni sud ga osudio 26. svibnja 1945. na "6 (šest) godina teškog prisilnog rada", zato što je: *iz idejnih pobuda u toku ovog rata sarađivao sa ustašama i kod muslimanskog življa sela Postoljani i okoline propagirao ustaški pokret...stupivši čak i u seosku ustašku miliciju...neustanovljenog dana 1942.g. u selu Postoljani iz puške ubio Pehilj Omera, znajući da je ovaj neprijateljski raspoložen prema ustaškom pokretu.*²⁹

Šikalo (Salke) **Nuhan** (r. 1896. u Plužinama, nevesinjski kraj): Okružni sud u Mostaru osudio ga je na kaznu "lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 1 (jedne) godine", zato što je: *1./ da je juna 1941. g. dobrovoljno stupio u ustaške redove i naoružao se. 2./ krajem juna 1941. g. u Rilju sa svojim sinom OMEROM iz srpskih kuća uzimao razne stvari. 3./ krajem juna 1941. u Rilju sa drugim ustašama sudjelovao u hapšenju i ubijanju Srba toga sela među kojima Glogovca Milsa, Žerajić Mirka, Grahovca Đorđa, Vasiljević Sime i sina mu Bore. 4./ u junu 1942. u Mostaru dobrovoljno stupio u hrvatsku žandarmeriju.*³⁰

Dugalić (Alije) **Nurija** (r. u Nevesinju, nepoznata godina rođenja). Osuđen 26. svibnja 1945. na "5 (pet) godina robije", zbog toga: *1./Što je ljeta 1941.g. prilikom masovnih ubijanja Srba u Nevesinju sarađivao sa ustašama u donošenju tih odluka, prijavio Aćimović Đoka 2./ god.*

---

27 "Izvod iz suda", u: ODKM, Mostar, kolovoz 1999., str. 3.

28 *Isto*.

29 *Isto*, str. 6.

30 *Isto*.

1943. većim kocem udario po leđima malodobnog Blažević Sima od čega se ovaj onesvijestio, a kada je majka udarenog protestovala odgovorio: 'Gubi mi se sa očiju forkuljo vlaška'.³¹

Čizmić (Omera) **Mujo** (r. 1887. u Nevesinju), osuđen 26. lipnja 1945. na "6 (šest) godina robije", zbog toga: 1./ Što je 1941. g. odmah po dolasku ustaša u Nevesinje sa njima sarađivao u donošenju odluka po pitanju o uništavanju Srba iz Nevesinja i okoline. 2/ Što je polovinom juna 1941.g. pred prvi ustaški pokolj Srba u Nevesinju, vršio pripreme za izvođenje ovih zločina.³²

Glavinić (Mustafe) **Muharem**, hodža (r. iz sela Glavinića, Begovića Kula, nepoznata godina rođenja), osuđen je presudom Okružnog suda u Mostaru na kaznu smrti strijeljanjem. Navodi se da je Glavinić: bio organizator i lični učesnik ključa za bacanje srpskog življa u jamu koričku i isti je učestvovao u tome zločinu. Moralnoga vladanja naj pokvarenijega.³³

Dizdarević (Mehmeda) **Velija** (r. 1900. u Gacku), osuđen je presudom Vojnog suda u Mostaru od 13. lipnja 1945. na "kaznu smrti strijeljanjem", zato što je: -1941. g. zatvarao Srbe, a 7. VI. 1941. uhapsio Miletić Ristu i Kutlešić Janka, zlostavljao ih u zatvoru. - augusta 1941. sa ustašama učestvovao u paljenju sela Lazarića i Miholjača, a ispred ustaša nosio ustaško-hrvatsku zastavu, - do oslobođenja Mostara 14. II. 1945. bio aktivni učesnik u borbama i akcijama protiv NOV. Dizdarevića molba za pomilovanje je urodila plodom i smrtna kazna je zamijenjena kaznom "lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 20 /dvadeset/ godina".³⁴

Kosović (Osmana) **Halil** (r. 1887. u Nevesinju), bivši općinski bilježnik. Vojni sud u Mostaru najprije ga je bio osudio na kaznu smrti strijeljanjem, a onda preinačio kaznu u zatvorsku u trajanju od 20

31 Isto, str. 8.

32 Isto.

33 Isto, str. 9.

34 Isto, str. 12.

godina. Kosović je optužen da je: *Od kapitulacije Jugoslavije pa sve do avgusta 1944.g. kao bilježnik općine Nevesinje radio za okupatora i ustaše...u mjesecu junu 1941.g. iz lične mržnje prema Risti Todoroviću dotadanjem blagajniku općine Nevesinje prijavio ovoga ustašama i potstrekao ih da ubiju Ristu što su ovi i učinili prilikom prvog ubijanja Srba u Nevesinju.*³⁵

Sarajlić Bećir, gruntovničar iz Gacka (ostali podaci nisu navedeni). Najprije je bio osuđen na kaznu smrti strijeljanjem (29. lipnja 1945.) zbog "učesća u hapšenju Srba 1941.g.", a onda je kazna preinačena u zatvorsku, u trajanju od 15 godina.³⁶

Čampara (Murata) Džemal (r. 1926. u Fazlagića Kuli, Gacko). Nedo- staje presuda, a u optužnici je navedeno da je Čampara: *formiranjem ustaške milicije u Fazlagića Kuli bio njen pripadnik, a koja je bila po svojim zvjerstvima poznata u čitavoj NDH i koja je u više navrata bila od Pavelića odlikovana... u februaru 44. god. ubio svjesno Đola Andrijaševića....u proljeće 44. ubio Nazu Brković.*³⁷

Čampara (Arifa) Mahmut (r. 1902. u Gacku). Presudom Okružnog suda u Mostaru od 12. srpnja 1946. osuđen "na kaznu smrti strijeljanjem". Njegova molba za pomilovanje nije uvažena. U Ministarstvu pravosuđa NRBiH od 7. srpnja 1946., prilikom odbijanja njegove mo- lbe za pomilovanje, zapisano je: "Smrtna kazna-hitno!"

Buzaljko (Omera) Ahmet (r. 1904. u selu Stupići, Dabar). Presudom Vojnog suda u Mostaru od 25. kolovoza 1945. osuđen na "10/deset/ godina lišenja slobode sa prinudnim radom", jer je: *1./ 1941. pristupio ustašama i kao tzv. divlji ustaša učestvovao u hapšenju Srba u općini Berković, srez Stolac; 2./ 25. juna 1941. u grupi ustaša koja je pohvata- la i poubijala 50 muškaraca, žena i djece, na Poratku u Berkovićima, učestvovao; 3./ na Vidovdan 1941. nalazio se u grupi ustaša koja je ubila Stevana Čabrila i Nikolu Čabrila iz Klečka.*³⁸

---

35 Isto, str. 13.

36 Isto, str. 14.

37 Isto.

38 Isto, str. 17.

Đulepa (Ahmeta) Osman (nema osobnih podataka), optužen "za hapšenje i ubijanja Srba 1941.g." i osuđen na "kaznu smrti strijeljanjem". Kuriozitet u svezi njegova slučaja jest svjedočenje njegova sina Alije, inače kurira punomoćstva OZN-e, protiv vlastitog oca: *Na suđenju u Okružnom sudu, Ko:79/45, 12. II. 1946.g. Alija je upozoren od suda da po zakonu ne mora svjedočiti protiv oca, ali je on zatražio da svjedoči optužio oca kao i kod javnog tužioca. Optuženi Đulepa Osman je bio tabornik u Berkovićima, u dogovoru sa hodžom Brezovićem i žandarmerijskim narednikom Krešom organizovao je obranu Berkovića. Pozvao je Srbe pred opštinu, navodno radi nekog saopćenja, ali su svi pohapšeni i poubijani.*³⁹

Tunović (Zejnila) Osman, (r. 1896. u selu Mrđenovićima kod Gacka). Okružni sud u Mostaru presudom od 5. lipnja 1946. osudio ga je na "kaznu smrti strijeljanjem", zato što je: *Neustanovljenog dana početkom aprila 1941. dobrovoljno pristupio ustaškim odredima kao ustaša-milicioner, kao takav vršio razne zločine.*⁴⁰

Berberović (Huse) Zulfo, (r. 1905. u Ljubinju). Osuđen 19. lipnja 1946. na "4 /četiri/ godine lišenja slobode s prinudnim radom", zato što je: *u aprilu 41. g. dobrovoljno pristupio ustašama s oružjem; u junu 1941. g. u Ljubinju i okolini hvatao Srbe i odvodio ih na jamu; u junu 41. g. u Popovom Polju hvatao Srbe i ubijao ih na 'Ržanom Dolu'; u 1941. g. u ljeto kamionom dovodio Srbe iz Čapljine u Ljubinje i poslje bacani u jamu.*⁴¹

Bećo (Mehe) Mahmut, (r. 1910. u Berkovićima). Presudom od 8. kolovoza 1946. osuđen na "kaznu smrti strijeljanjem". U optužnici je stajalo da je: *postao 41. g. divlji ustaša; 26/VI. 41.g. opljačkao a potom pobio Todora Čuka i još 9 Srba; 27/VI. 41. Dobranić Draginji htio osjeći prst zbog prstena; 27/VI. 41. pobio još 13 Srba od kojih su se slučajno spasile Draginja Dobrić i Savica Bjelica; istog dana ubio Dobrić Viđoja; 28. VI. 1941. ubio Anćuković Mitra i Janka; 28. VI. 41. uhapsio Samardžić Mirka ali je ovaj ...pobjegao; 29. VI. 41. u Berkovićima pohvaćao 20 srpskih žena i djece od kojih je više njih ubio.*⁴²

---

39 Isto, str. 27.

40 Isto, str. 34.

41 Isto, str. 43.

42 Isto, str. 47.

Bračković (Mustafe) **Zaim**, (r. 1919. u Trebinju). Osuđen 19. kolovoza 1946. na "15 godina lišenja slobode sa prinudnim radom", zbog optužbe da je: *1941.g. odmah pristupio s oružjem ustašama; da je 1. juna 1941. g. učestvovao u hapšenju Srba; da je poslije toga na 15 dana učestvovao u pljačkama radnja srpskih u Pridvorcima; kasnije dobrovoljno stupio u NDH redarstvo.*⁴³

Jašarević (Osmana) **Meho**, (r. 1921. u Berkovićima). Presudom Okružnog suda u Mostaru od 26. kolovoza 1946. osuđen na "20 godina lišenja slobode sa prinudnim radom", zbog optužbi da je: *aprila 1941. g. pristupio ustaškom pokretu s oružjem; pred Vidovdan 1941. g. u društvu sa ustašama Jaganjac Ragibom, Sadjak Husom i drugima došao u kuću Vuković Slavka u Berkovićima i ubili ga; učestvovao i u drugim hapšenjima i likvidacijama Srba pred Vidovdan 1941.g.*⁴⁴

Trtak (Smaje) **Alija**, (r. 1916. u Ljubinju). Presudom Okružnog suda u Mostaru od 17. srpnja 1946. osuđen na "5 godina lišenja slobode sa prinudnim radom", zbog optužbi da je: *po osnivanju NDH 1941. g. stupio u ustaške redove sa oružjem; juna 1941. u Ljubinju sa drugim ustašama sudjelovao u hvatanju Srba Ljubinja, odvođenjem prema Čapljini, gdje su poubijani; juna 1941. sa ostalim ustašama išao u Dabar gdje je učestvovao u borbama protiv srpskog stanovništva; krajem juna 1941. sa ostalim ustašama vodio na (T)rusini planini 4 dana borbu protiv ustanika.*⁴⁵

Habul (Arifa) **Ahmet**, (r. 1900. u Poglavlju, srez Trebinje). Osuđen 16. srpnja 1946. na "20 /dvadeset/ godina lišenja slobode sa prinudnim radom", zbog optužbi da je: *po osnivanju NDH pristupio ustaškim redovima u Trebinju sa oružjem; početkom avgusta 1941.g. u društvu grupe ustaša, iz zatvora u Trebinju odveli vagonom 27 Srba željeznicom do Čapljine, gdje su isti pobijeni; noću između 1. i 2. avgusta došao u kuću Aleksić Milosave kćeri Vasine, pa kada Milosavu u kući nije našao onda je tom prilikom iz te kuće odveo 3 lica od kojih se ni jedno nije više vratilo; mjeseca juna 1942. g. sa Talijanima kao žan-*

---

43 Isto, str. 48, 78.

44 Isto, str. 49, 75.

45 Isto, str. 51.

*darm učestvovao u hvatanju Šukrije Hadžovića, kojega su Talijani otpremili u koncentracijski logor na Mamulu, gdje je život izgubio.*⁴⁶

Penava (Osmana) **Omer**, (r. 1906. u Njivicama, srez Stolac). Osuđen je 24. kolovoza 1946. na kaznu "20 godina lišenja slobode sa prinudnim radom" zbog optužbe da je: *noću između 30/31. avgusta 1941. u Poplatima u zajednici sa Nikolićem Zulfom i dr. protjerao iz jedne kuće gdje se zbjeglo 15 žena i djece i 1 stara pa su ih posle sve na Jami zv. Bodiropi pobili, a od tih 3 djece žive bacili u jamu i Mihić Milicu prethodno silovali.*⁴⁷

Lukovac Hasan (iz sela Pridvorice, Borač, drugih podataka nema). U prijepisu stoji izriječkom da nedostaje "predmet Lukovac Hasana", te se navodi samo ovo: *Sreski Narodni Odbor Gacko, pod Pov. br. 7/46., dana 12. I. 1946. g. pismeno izvještava Okružni narodni sud u Mostaru: 'Lukovac Hasan...sudjelovao u pokolju meštana sela Pridvorice - Borač, i pored pomenutog zločina, isti je odvodio pravoslavne djevojke iz pomenutog sela i nad istima nasilje pravio.*⁴⁸

Jakupović (Salke) **Adem**, (r. 1914. u Bileći), bio je optužen na temelju iskaza više svjedoka (da je: *u junu 1941. g. stupio u ustaše s oružjem u ruci; u junu 1941. g. u Davidovićima ubio Rajčević Savu i Milošević Luku; iščupao, po ubistvu, Savine zlatne zube*), no u prijepisu je navedeno da je presuda donešena 30. listopada 1946. i da je oslobađajuća.⁴⁹

Vukotić (Halila) **Himzo**, (r. 1908. u Cernici, srez Gacko). Bio je optužen (na temelju iskaza i vlastite supruge, vidi gore!) zbog toga što je navodno: *ustaša u 1941.g. s oružjem u ruci; koncem juna 1941. u društvu sa Smailom i Džemom Tanovićem lično učestvovao u ubijanju porodice Zlatanić; lično učestvovao u ubijanju Srba u Avtovcu*. Ipak, 11. prosinca 1946. u njegovu slučaju donesena je oslobađajuća presuda.⁵⁰

---

46 *Isto*, str. 51.

47 *Isto*, str. 59.

48 *Isto*, str. 59.

49 *Isto*, str. 60, 157.

50 *Isto*, str. 60.

Tančica (Mustafe) **Sulejman**, (r. 1896. u Ljubuškom). Presudom od 11. studenoga 1946. osuđen na "5 godina lišenja slobode sa prinudnim radom" (potom smanjeno na 4 godine) zbog optužbi da je: 1941. postao Kotarski predstojnik u Ljubinju i saradnik ustaša; nagovarao muslimane da stupe u ustaše; otvarao srpske radnje u Ljubinju i nosio odatle robu; 41. g. u junu naredio hapšenje i ubijanje Srba - Ljubinaca Ratković Slavka i dr.; 41.g. učestvovao na sjednicama sa Togonomom i dr., *đe se odlučilo za pokolj Srba; podstrekavao na prelaz u katol. vjeru; sastavio spisak interniraca za Gospić; opljačkao i zatvorio manastir Zavalu.*⁵¹

Bise (Sulje) **Sabit**, (r. 1908. u Gacku). Optužen je da je: *aprila 1941. dobrovoljno stupio u ustaški odred u Gacku; juna 1941. skupa sa ostalim ustašama učestvovao u hapšenju Srba iz Gacka i odvođenju istih u zatvor, Gacko, odakle su vođeni u okolinu Gackog i ubijani.* U dokumentima Okružnog suda u Mostaru nedostaje presuda!⁵²

Trtak (Muje) **Hasan**, (r. 1919. u Ljubinju). Bio je najprije osuđen na 10-godišnju zatvorsku kaznu, koja je preinačena "na 3 (tri) godine lišenja slobode sa prinudnim radom", zbog optužbe da je: *24. maja 1941. g. u Ljubinju dobrovoljno pristupio ustaškom pokretu i naoružao se.* (Odbijena je optužba za sudjelovanje u odvođenju srpskog življa i pljačkanju njihove imovine).⁵³

Ćatić (Mehe) **Salko**, (r. 1884. u Sopilju, Nevesinje). Presudom od 13. rujna 1946. osuđen je na "1 god. i 6 mjeseci lišenja slobode sa prinudnim radom", zbog optužbi da je: *u sept. 1941. postao dobrovoljno ustaša - milicioner, zatim komandir milicije u Kruševljanima, te komandant milicije u Nevesinju; u 1942. rukovodio borbom protiv partizana i odredio da se popale sela Seljani i Luka; pošto su potisnuti partizani odredio ubijanje pravosl. seljaka.*⁵⁴

---

51 *Isto*, str. 61.

52 *Isto*, str. 62.

53 *Isto*, str. 63.

54 *Isto*, str. 66.

Pajić (Avde) **Mustafa**, (r. 1902. u Skadru). Presudom Okružnog suda u Mostaru od 15. ožujka 1947. bio osuđen na "5 /pet/ godina lišenja slobode sa prinudnim radom" (kasnije na uloženu žalbu pomilovan) zbog optužbi da je: *odmah po kapitulaciji Jugoslavije u aprilu 1941. dobrovoljno stupio u ustaške odrede i prihvatio se oružja; neustanovljenog dana krajem juna 1941. sa drugim ustašama hapsio Srbe sela Kapavica i po Ljubinju...koje su pobili kod jame Kapavica; neustanovljenog dana i mjeseca ljeti 1941. u Ljubinju, zajedno sa ustašama Čivgin Hajrom i Teparić Ibrom, uhapsio Bogdanović Živka, koji se bio sakrio u kući Hajnoš Stane i odveo ga i predao drugim ustašama koji su ga negdje dalje odveli Ljubinju, a sutradan sa ustašama odveo mu ženu sa troje djece i roditelje, te ih negdje na jami poubijali; u maju 1943. u Sarajevu stupio u njemačku vojsku - SS trupe i kao takav išao na vojnu obuku u Francusku, zatim Njemačku pa se iza toga povratio u domovinu i ostao s tim odredima do aprila 1944.g.*⁵⁵

Redžović (Saliha) **Hakija**, (r. 1903. u selu Vratlu, srez Gacko) i Hebib (Ahmeta) Hasan, (r. u selu Ravni, srez Gacko, godina rođenja nepoznata) bili su optuženi da su: *u maju 1941. g. dobrovoljno stupili u ustašku miliciju sreza Gacko; da su 7. 1. 1942.g. u društvu sa Džubur Alijom, Habibom Džekom, Bećirom Musićem i još četvoricom ustaških milicionera napali kuću Boža Tabakovića iz sela Gračanica, ubili Božovu ženu i dvoje djece, zatim kuću opljačkali i zapalili.* Okružni sud u Mostaru najprije je početkom 1946. optužnicu odbio, a ponovno suđenje zakazano za 15. siječnja 1947. Epilog ponovnog suđenja nije poznat.⁵⁶

Muslibegović (Smaje) **Islam**, (r. 1900. u Nevesinju). U izvodu iz suda nema dokumenata o presudi, nego samo podatak da je bio optužen za sljedeća djela: *Što je od 1941. do 1945. g. bio neprekidno u ustaškim vojnim formacijama, neko vrijeme bio u tzv. 'divljim ustašama' i kao takav 1941. god. učestvovao u hapšenju i ubijanju srpskog življa u Nevesinju, a od 1942. g. kao pripadnik Francetićeve Crne legije počinio nebrojene zločine.*⁵⁷

---

55 Isto, str. 67.

56 Isto, str. 68, 156.

57 Isto, str. 75.

Volić (Ibrahima) **Fehim**, (r. 1906. u Trebinju), u trenutku uhićenja (20. svibnja 1945.) bio šofer Ministarstva šuma BiH u Sarajevu. Na jednoj sarajevskoj ulici "prepoznao ga Krsto Kočević kao ubicu iz 1941. godine". Okružni sud u Mostaru najprije ga je bio osudio 22. rujna 1946. na "smrt strijeljanjem", a potom je "Odlukom Prezidijuma NS FNRJ...kazna zamijenjena na 20 g. lišenja slobode sa prinudnim radom". Volić je izjavio na tužilaštvu da nikada nije pripadao ustaškim odredima i nije počinio nikakvo krivično djelo protiv Srba, za što su ga teretili svjedoci (Petar Ljubenko, Vaso Šišković, Blagoje Tasovac i drugi). Volić je dodao i sljedeće: *Nisam ni u julu iz Trebijova (pokraj Trebinja, nap. aut.) odveo i strpao u zatvor Tasovčev Anđu i dvije Stane, ni opljačkao ih, već su to učinili muslimani iz Nikontovića (selo u trebinjskom kraju, nap. aut.).* Krajem 1958. Okružni sud u Mostaru donio je odluku o pomilovanju Volić Fehima.⁵⁸

Lončarić (Smaje) **Meho**, (r. 1894. u selu Manjaci, kotar Gacko). U izvodu iz suda nema presude, nego sljedeći podatak: *Mjesni Narodni Odbor Borač, br. 576, 28. VIII. 1951.g. uputio je dopis Sreskom javnom tužilaštvu u Gacku: ...Da je Lončarić S. Meho i Selimhodžić H. Šaban od 1941. do 17. IV. 1942. g. se nalazili kod svojih kuća u Borču, a isti su bili pod oružjem kao seoska straža, a pod nazivom Seoske milicije.* Uz to je navedeno i ovo: *naredbom UDB-e za grad Osijek od 18. XII. 1950. br. 1403/50. produžuje se zatvor, radi djela izvršenih za vrijeme okupacije.*⁵⁹

Avdić (Alije) **Salko**, zvani Čaka (r. u Gacku, nepoznata godina rođenja). Presudom Okružnog suda u Mostaru od 15. siječnja 1946. "osuđen je za zločine u vrijeme rata na 15 godina lišenja slobode sa prinudnim radom". Avdić je dao izjavu 30. studenoga 1945. pred Javnim tužiteljem u Mostaru: *Kada sam se nakon kapitulacije bivše Jugoslavije povratio iz vojske svojoj kući u Gacko, stupio sam sa ostalim u gatačku Miliciju, koja je bila pod neposrednom komandom Avde Zvizdića. Ni Avdo Zvizdić, a ni mi milicioneri nismo dobivali uniforme, nego samo oružje, a bila nam je dužnost da noćno dajemo stražu... Jedno večer, mislim u mjesecu maju ili junu 1941. g. naredio mi je Avdo Zvizdić, komandant, da sa još desetoricom milicionera, medju kojima*

---

58 Isto, str. 76-77.

59 Isto, str. 79, 86.

*su bili Huso Biberović, Mujo Tosu?, Hajro Poško, Sulejman Redžić, Halid Dizdarević, Osmo Šaković, te još neki drugi idemo u Korita na stražu. Tada su nas ukrcali na jedan kamion na kome smo otišli u Korita. Tu smo raspoređeni da čuvamo stražu kod Sokolovog doma, u kojem su bili zatvoreni neki Srbi...natovarili na isti kamion na kom smo mi došli do Korita, a kojim kamionom je upravljao neki Trebinjac po imenu Hivzija. Ti ljudi su odvedeni na 'koritsku jamu' i ubijeni. Mi smo se ujutru vratili svojim kućama.*⁶⁰

Glavović (Salke) Ejub, (r. 1911. u Trebinju). Presudom Okružnog suda u Mostaru od 9. listopada 1947. osuđen je na "7 /sedam/ godina lišenja slobode sa prinudnim radom". Optužnica je glasila da je: *u aprilu 1941. stupio dobrovoljno u ustašku policiju; u julu 1941. učestvovao u masovnom hapšenju Srba u Trebinju; u julu 1941. sa policajcima Muhom Kapićem, Karamehmedovićem, Mladenovićem i Đorđom Strinčićem uhapsio Vasu Govedaricu, Jeremić Miću, Simu Kandića, te Avdu i Husniju Dizdarevića, od kojih su svi ubijeni osim Avde i Husnije Dizdarevića; u avgustu 1941. učestvovao u masovnom hapšenju žena Srpkinja u Trebinju. D. K. Miletić kao kuriozitet navodi da je isljednik Javnog tužiteljstva Trebinja u ovom slučaju bio Koluder Abaz, koji je saslušavao svjedoke, a da je "Koluder Abaz 1941. iz Mostara išao u kamionu, kao ustaša, i hapsio i odvodio Srbe. O tome postoje - ili su postojali - dokumenti u Arhivu Hercegovine."*⁶¹

Šabović (Ibre) Meho, (r. 1914. u Plevlju). Presudom od 23. lipnja 1947. osuđen na "smrt strijeljanjem". Optužen je da je: *stupio 1941. u ustaše; učestvovao u pohodu na selo Drežanj, selo popaljeno; učestvovao u pohodu na selo Udrežanj, gdje je pobijeno 28 Srba; tukao Joku Supić; učestvovao u hapšenju Srba iz Nevesinja; ubio Stevana Skorupa; ubio Dragović Vasa.*⁶²

Fejić (Mahmuta) Hasan, (r. 1909. u Mostaru). Presudom od 7. lipnja 1947. osuđen na "15 godina lišenja slobode sa prinudnim radom",

---

60 *Isto*, str. 79, 98.

61 *Isto*, str. 80.

62 *Isto*, str. 84.

zbog toga što je: *U 1941. stupio u ustaše, učestvovao u hapšenju Srba iz Udrežnja, u odvodjenju i pljački.*⁶³

Demirović (Halila) **Meho**, zvani Meko, (r. 1920. u Gacku). Presudom od 1. srpnja 1947. osuđen na kaznu "smrti strijeljanjem", zato što je: *U 1941. stupio u ustaše, te izvršio 7 djela hapšenja i ubijanja Srba iz Stoca i okolnih sela.*⁶⁴

Agović (Murata) **Šućrija**, (r. 1908. u Gacku). Presudom od 10. siječnja 1948. osuđen na "7/sedam/ godina lišenja slobode sa prinudnim radom", zato što je: *U Gacku aprila 1941. god. stupio u ustaške odrede i kao takav vršio hapšenja, zlostavljanja, mučenja i ubijanja Srba u srezu Gatačkom, te vršio pljačku njihove imovine itd.*⁶⁵

Redžić Nasuf (nema podataka niti dokumenata o presudi). U prijepisu izvoda iz suda stoji: *Odvodio Srbe zajedno sa Voloder Halidom, Pašiš Fehimom, Čatović Azizom, Hasanbegović Jusom - iz Avtovca. Svjedoče: Lojović Janja p. Trifka, iz Avtovca, Čuković Dara p. Bore, Nenadić Milica p. Spasoja. Navodi se i dostavljen podatak iz OZN-e Gacko od 27. listopada 1945. godine: Kao ustaša 1941. godine sa puškom u ruci hvatao Srbe po gradu i okolini, a onda ih sa drugim ustašama odvodio na jamu u Koritima.*⁶⁶

Fazlagić (Paše) **Alija**, (r. 1915. u Kuli, Gacko). Presudom od 22. studenoga 1947. osuđen na "15 /petnaest/ godina lišenja slobode sa prinudnim radom", zbog toga što je: *1941. stupio u Gacku u ustaše; pohvatao sa drugim ustašama 11 Srba iz Kobilje Glave, odveli ih na jamu i 8 ih ubili. Istog dana sa Abitom Zekićem uhapsio Nikolu Šurovića, odveo na jamu, tukao ga i ubio.*⁶⁷

---

63 Isto, str. 88.

64 Isto.

65 Isto, str. 89.

66 Isto, str. 89.

67 Isto, str. 90.

Kapetanović (Alije) Šerif, (r. 1915. u Nadinićima, kotar Gacko). Presudom Okružnog suda u Mostaru od 29. siječnja 1947. osuđen na "kaznu lišenja slobode s prinudnim radom u trajanju od 1 /jedne/ godine", zbog toga što je: *U aprilu 1941. pristupio ustaškom pokretu i stupio u naoružane odrede u Aladinićima; kao takav u drugoj polovini juna 1941. sa Muratom Prgudom uhapsio Ljubu Miloševića p. Mirka iz Šume, koji je proveo 26 dana u zatvoru u Gacku, nakon toga pušten na slobodu.*⁶⁸

Bašić (Bećira) Hasan, (r. 1899. u selu Bašići, kotar Gacko). Presudom od 5. studenoga 1945. osuđen na "kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 10 /deset/ godina", zbog toga što je: *5. IX. 1941. zajedno sa zloglasnim ustaškim banditom Musanom Džekom i grupom ustaša učestvovao u napadu na selo Srđenoviće, kojom prilikom je pobijeno oko 20 Srba ljudi, žena i djece, popaljeno selo, opljačkana narodna imovina i kojom prilikom je i sam osuđeni u spomenutom selu za svoju ličnu korist opljačkao dva vola, 1 kola, 1 konja i razne stvari.*⁶⁹

Bašagić (Hajdara) Sulejman, (r. 1892. u Nevesinju). Presudom Okružnog suda u Mostaru od 2. veljače 1948. osuđen na "10 /deset/ godina lišenja slobode sa prinudnim radom", zbog toga što je: *Odmah po osnivanju NDH početkom maja 1941. postao načelnik Gradske opštine u Nevesinju i kao takav zajedno sa Prekom Đorđom i Pekušić Šućrijom organizovao ustašku vlast u srezu Nevesinjskom, sakupljajući oružje i vrbujući Muslimane istog sreza da stupe u ustaške oružane formacije; neustanovljenog dana 1941. kao povjerenik izdao nalog pojedinim povjerenicima u srpskim trgovačkim radnjama da izdaju robu iz tih radnja za potrebe ustaša.*⁷⁰

Smailhodžić (Hamdije) Ahmet, (r. 1920. u selu Dabrica, kotar Stolac). Presudom Okružnog suda u Mostaru od 13. travnja 1949. osuđen na "smrtnu kaznu vješanjem", jer je: *učestvovao u ubijanju nevinnog srpskog naroda, paljevini i pljački njihove imovine. Ovako glasi njegova izjava UDB-i od 2. ožujka 1949. godine: Na dan 28. avgusta*

---

68 *Isto*, str. 91.

69 *Isto*, str. 100.

70 *Isto*, str. 101.

1941. godine, nalazio sam se u Dabrici u zaseoku Odžaku i samnom je bio Omanović Zulfo, Omanović Juso i Klarić Alija, te smo se dogovorili da uzmemo oružje i da poubijamo pravoslavne porodice koje su se nalazile u zaseoku Odžaku i njihovu imovinu popalimo.⁷¹ Čedomir (Anđelka) Vuković (r. 1934. u Dabrici) dao je sljedeću izjavu: Omanović Zulfo, Omanović Jusuf, Klarić Alija, svi iz Dabrice - 28. 8. 41. (pravoslavna Gospojina) - poubijali su šest članova porodice Vuković, a Smailhodžić Ahmet nožem isjekao 7-godišnjeg Čedomira i tukao ga dok je pomislio da je mrtav.⁷²

Zilić (Omera) **Zulfo** (r. 1909. na Poplatu, kotar Stolac). Osuđen 25. travnja 1949. na "kaznu smrti strijeljanjem", zato što je: U 1941.g. stupio u ustaške oružane formacije i učestvovao u hapšenju, mučenju, silovanju i u ubijanju srpskog življa.⁷³

Zvizdić (Bećira) **Ismet**, (r. 1918. u Gacku). Osuđen 4. listopada 1949. na "5 /pet/ godina lišenja slobode sa prinudnim radom" (a potom je kazna, na zahtjev tužiteljstva, preinačena na 7 godina) zato što je: 1941. stupio u ustaške odrede i kao takav zlostavljao i mučio hapšena lica; 1943. učestvovao sa Nijemcima u paljenju kuća porodica pripadnika N.O.P. i prokazivao iste Nijemcima, a u 1947 i 1948 radio na organizovanju fašističke organizacije 'Mladi Muslimani'.⁷⁴

Babović (Smaje) **Fehim**, (r. 1921. u Prijedoru, kotar Bileća), osuđen 24. siječnja 1951. na "šest godina lišenja slobode sa prinudnim radom"; **Babović** (Hašima) **Zulfo** (r. 1919. u Prijedoru, kotar Bileća), osuđen 24. siječnja 1951. "na 5 godina lišenja slobode"; **Kreso** (Sejde) **Hašim**, (r. 1889. u Bileći), osuđen 23. siječnja 1951. "na kaznu 1 /jedne/ godine i 6 /šest/ mjeseci lišenja slobode sa prinudnim radom". Sva trojica su bili optuženi što su: *odmah po uspostavi NDH dobrovoljno stupili u ustaše i naoružali se; mjeseca juna 1941. g. prilikom hvatanja i ubijanja i bacanja pohapšenih Srba u zloglasnu Koritsku jamu lično učestvovali u cjelokupnom zločinu lično pomažući ubacivanja u*

---

71 Isto, str. 101, 111.

72 Isto, str. 102.

73 Isto, str. 101, 111.

74 Isto, str. 104.

*kamion pohapšenih Srba, koji su prije toga držati u sokolskom domu na Koritima, gdje su bili zatvoreni a odatle kamionom, od kojih je sa jednim upravljao drugooptuženi Priganica Smajo (oslobođen zbog nedostatka dokaza, nap. I.Š.) išli do pomenute jame gdje su sa drugim ustašama pobili i pobacali druge Srbe, te je tom prilikom optuženi Babović Fehim pored ostalih na jami tukao Svorcan Bogdana, koji je također u jamu bačen.*⁷⁵

Čustović (Alije) Hajro, (r. 1919. u Ključu, kotar Gacko). Osuđen 28. lipnja 1949. na "6 /šest/ godina lišenja slobode sa prinudnim radom", zato što je: *U 1941. g. stupio u ustašku miliciju i kao takav 17. VI. 1941. u Koritima držao stražu pred sokolskim domom u kome se nalazilo 160 pohapšenih Srba koji su kasnije poubijani i bačeni u jamu.*⁷⁶

Ovčina (Šaćira) Meho, (r. 1905. u Fatnici). Osuđen 26. kolovoza 1949. na kaznu od "10 /deset/ godina lišenja slobode sa prinudnim radom", zato što je: *U 1942. god. stupio u ustaške oružnike i kao takav učestvo-
vao u hapšenju i zlostavljanju pristalica N.O.P.*⁷⁷

Kadić (Osmana) Alija, (r. 1907. u Mišljenu, srez Trebinje). Osuđen 23. rujna 1949. na "2 /dvije/ godine lišenja slobode sa prinudnim radom", jer je: *Neutvrđenog dana u junu mjesecu 1941. god. u sastavu seoske milicije sela Mišljena čuvao stražu oko sela Rankovaca kojom prilikom je uhapšeno 160 Srba iz toga i okolnih sela, a koje su kasnije ustaše pobile i bacile u jamu Kapavicu.*⁷⁸

Pašić (Muharema) Šućrija, (r. 1909. u Međulićima, kotar Gacko). Osuđen 12. srpnja 1950. na "5 /pet/ godina lišenja slobode sa prinudnim radom", zbog toga što je: *Jula 1943. g. sa nekim potporučnikom SS Princ Eugen divizije otišao u Bileću do njemačke komande, upoznat sa nekim njemačkim pukovnikom, i pristao da radi za njemačku obavještajnu službu.*⁷⁹

---

75 *Isto*, str. 109, 119-120, 130.

76 *Isto*, str. 114, 117.

77 *Isto*, str. 115.

78 *Isto*, str. 118.

79 *Isto*, str. 126.

Brezić (Mehmeda) **Muhamed**, kazališni glumac (r. 1920. u Cersko, srez Vlasenica). Osuđen 15. ožujka 1951. na "20 /dvadeset/ godina lišenja slobode sa prinudnim radom", zato što je: *Odmah po uspostavi ustaške vlasti u 1941. god. primio se dužnosti Ustaškog tabornika u Berkovićima i kao takav sa drugim ustašama učestvovao u hvatanju, hapšenju, vezivanju i ubijanju Srba u Berkovićima.*⁸⁰

Čustović (Hasana) **Murat**, (r. 1907. u Trebinju). Osuđen 20. veljače 1951. na "kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 1 /jedne 7 godine i 3 /tri/ mjeseca", zbog pristanka da radi za njemačku obavještajnu službu.⁸¹

Bašić (Murata) **Mušan**, (r. u Fazlagića Kuli, godina rođenja nepoznata). Nema podataka o razlozima podizanja optužnice. Presudom Okružnog suda u Mostaru od 25. studenoga 1946. osuđen "na 3 /tri/ godine lišenja slobode sa prinudnim radom" (molba za pomilovanje djelomično uvažena i potom kazna smanjena).⁸²

Sakoč (Halila) **Alija**, (r. 1902. u Dabrci), osuđen 28. lipnja 1951. na "5 /pet/ godina lišenja slobode sa prinudnim radom"; **Bajgorić** (Salke) **Ahmet**, (r. 1904. u Dabrci), osuđen 28. lipnja 1951. na "2 /dvije/ godine lišenja slobode sa prinudnim radom". Sakoč i Bajgorić optuženi su za sljedeća krivična djela: *Dana 26. VI. 1941. god. u zajednici sa drugim ustašama učestvovao u hapšenju Srba u selu Šćepan Krst srez Stolac, njihovom sprovođenju, te čuvanju straže prilikom ubijanja po drugim ustašama pohapšenih Srba i bacanja u jamu.*⁸³

Čevanović (Muje) **Mehmed**, (r. 1924. u Ljubinju). Osuđen 16. listopada 1951. na "4 /četiri/ godine strogog zatvora", zbog dobrovoljnog pristupanja u "SS Handžar diviziju" i zbog rada za njemačku obavještajnu službu.⁸⁴

---

80 *Isto*, str. 127.

81 *Isto*, str. 129.

82 *Isto*, str. 133.

83 *Isto*, str. 134.

84 *Isto*, str. 135.

Kapetanović-Korjenić (Ibre) Mustafa, (r. 1903. u Nevesinju). Osuđen 6. studenoga 1951. na "13 /trinaest/ godina strogog zatvora", zato što je: *nakon uspostave NDH u Nevesinju stupio u ustaše, a po odlasku iz Nevesinja stupio u SS trupe; u periodu maja do avgusta 1941.g. zajedno sa drugim ustašama ulazio u ustaški zatvor i maltretirao uhapšene Srbe; Neutvrđenog dana mjeseca juna 1941 godine kao ustaški žandar i naoružan puškom sa grupom od oko 90 ustaša otišao u selo Udrežnje gdje je vršio obezbjeđenje sela kojom prilikom su druge ustaše i žandari vršili masovni pokolj tamošnjeg srpskog stanovništva ubivši preko 20 lica, dok su nekoliko kuća zapalili.*⁸⁵

Vilogorac (Mahmuta) Nezir, (r. 1911. u Medanići). Osuđen 9. rujna 1952. (ne piše o kakvoj je kazni riječ) i to zato što je: *Neutvrđenog dana mjeseca maja 1941.g. u selu Nadinići, srez Gacko, stupio u ustaše i naoružano se i kao takav učestvovao u borbi protiv NOV-e. Kao ustaša sa drugim ustašama učestvovao u hvatanju i hapšenju Srba u selu Nadinići, srez Gacko te u pljački imovine mještana sela Šume, srez Gacko itd.*⁸⁶

Vilogorac (Omera) Adem, zvani Šljoka, (r. 1915. u Vlahovićima). Osuđen 5. ožujka 1953. na "20 /dvadeset/ godina strogog zatvora", zato što je: *U junu 1941. u Stocu stupio u ustaše, naoružao se i kao takav 26. VI. 1941. sa grupom ustaša u selu Meča srez Stolac učestvovao u hapšenju 15 Srba, njihovom sprovođenju i ubijanju na mjestu 'Ploče'.*⁸⁷

Šabanović (Ibre) Murat (nema podataka o mjestu i godini rođenja). Presudom Okružnog suda u Mostaru osuđen 5. studenoga 1948. na "doživotni zatvor", zbog toga što je: *1941. godine učestvovao u ubistvima, paljenjima i odvođenjima ljudi sa terena Nevesinjskog.*⁸⁸

Malihodžić (Muje) Šukrija, (r. 1919. u Grablje-Stolac). Osuđen 15. rujna 1953. na "20 /dvadeset/ godina strogog zatvora", zato što je:

---

85 *Isto*, str. 137.

86 *Isto*, str. 143.

87 *Isto*, str. 145-146.

88 *Isto*, str. 146.

Juna mjeseca 1941. g. kao ustaša u zajednici sa drugim ustašama učestvovao u sakupljanju Srba iz sela Kapavice i Vlahovića srez Stolac, te je nakon zatvorenih Srba u Rankovcu iste a i sa još nekoliko ustaša sprovodio ih do jame zv. Guvno, što su poubijali Brkljača Mitra i Banđur Branka koji su pokušali da bjegstvom iz kolone se spase.⁸⁹

Pivodić (Omera) **Mustafa**, (r. 1914. u Trebinju). Osuđen 4. kolovoza 1953. na "14 /četрнаest/ godina strogog zatvora", zato što je: *Mjeseca jula 1941. u selu Begova Kula učestvovao u hapšenju 27 Srba. Sprovodio tih 27 Srba od Trebinja do Čapljine i na signalu su ti Srbi pobijeni, bio prisutan i optuženi; u selu Zasad uhapsio Orlić Rajka.⁹⁰*

Avdić (Ibre) **Hasan**, (r. 1923. u Starom Slanom). Osuđen na 9 godina strogog zatvora (opis krivičnog djela kao kod Pivodić Mustafe).⁹¹

Zećo (Omera) **Hilmija**, (r. 1913. u Hrupjele). Osuđen na "18 /osamnaest/ godina strogog zatvora", zato što je: *Okolo pola noći na 1 i 2/ VIII-1941. kao ustaša učestvovao u sprovođenju vozom od Trebinja do Mostara 12 do 13 Srba koji su internirani u Gospić i od njih je ostalo na životu samo 5.⁹²*

Baraković (Ahmeta) **Avdo**, (r. 1916. u Lastvi-Skočigrm, kod Trebinja). Osuđen 1955. "na kaznu strogog zatvora u trajanju od 15. god.", zato što je: *a) Tačno neutvrđenog dana u avgustu mjesecu 1941. g. kao pripadnik ustaške satnije u Trebinju zajedno sa drugim ustašama otišao u Begovića Kulu, a zatim u sela Trnovac, Jabuka i Grbašići, gdje je učestvovao u hapšenju 27 odraslih Srba, koje je prilikom sprovođenja u Trebinje tukao sa kundakom od puškomitraljeza; b) Nekoliko dana poslije izvršenja djela pod a) sa grupom drugih ustaša povezo u žicu 25 uhapšenih Srba, a koje je zatim sproveo vozom od Trebinja do Čapljine, gdje su predani i likvidirani od čapljinskih ustaša; c) Dva dana nakon izvršenja djela pod b) ove optužnice zajedno sa ustašama*

---

89 Isto, str. 149.

90 Isto, str. 150.

91 Isto.

92 Isto, str. 150.

*Habul Ahmetom, Avdić Bajrom i još nekima, povezao u žicu i sprovodio vozom 25 uhapšenih Srba od Trebinja do Čapljine. Dolaskom u Čapljinsku željezničku stanicu, optuženi je zajedno sa još nekolicinom ustaša iz puškomitraljeza pobio sprovođene uhapšenike.*⁹³

Pošković (Nazifa) **Zilfa**, (r. 1924. u Gacku). Vojni sud je osudio 15. lipnja 1945. na "8 /osam/ godina teškog prisilnog rada", zbog toga što je: *kroz sve četiri godine okupacije držala sa okupatorom, obavještavala ga o rodoljubima u Gacku, prijavljivala i denuncirala simpatizere NOV-a; što je jula mjeseca 1943. god. odmah poslije odvođenja Mileve Vuković po Nijemcima, upala u njenu kuću i istu temeljito opljačkala.*⁹⁴

Pošković (Derviša) **Biserka**, (r. 1920. u Gacku). Osuđena 23. listopada 1946. na "2 /dvije/ godine lišenja slobode sa prinudnim radom", za pljačku kuće uhapšene obitelji Vuković (kao i u slučaju Pošković Zilfe).⁹⁵

Škaljić Ajdin (nema drugih osobnih podataka). Osuđen je 29. studenoga 1945. na "10 /deset/ godina lišenja slobode sa prinudnim radom", zato što je: *1942. neutvrđenog dana, učestvovao u napadu na selo Brestice (općina Bileća, nap. aut.), kojom prilikom je ubijeno 40 ljudi, žena i djece, te da je u drugoj polovini 1942. g. učestvovao u pljački i podjeli stoke od Srba u Koritima i Stepenu, oduzevši od Jole Jakšića 40 janjaca, a od Milice Milović svu stoku.*⁹⁶

Zečić (Huse) **Mustafa**, (r. 1915. u Prisoju kod Bileće). Presudom od 26. studenoga 1946. osuđen je na "6 mjeseci lišenja slobode uslovno na 2 godine", jer je: *u aprilu 1941. stupio u ustaše; u februaru 1942. u Sarajevu stupio u ustaš. policiju; u junu 1941. u Hadžićima u društvu ustaša došao u kuću Andje Trklja i opljačkao je.*⁹⁷

---

93 *Isto*, str. 154.

94 *Isto*, str. 162.

95 *Isto*, str. 162.

96 *Isto*, str. 164.

97 *Isto*, str. 165.

Grebo (Ibre) Hamdija, (r. u Ljubinju 1894. ili 1895.). Presuda nije sačuvana. Opunomoćstvo OZN-e Ljubinje uputilo je 14. VIII. 1945. dopis u Mostar da se protiv imenovanog pokrene postupak, jer je: *odmah 1941. g. stupio u ustaški pokret i postao zlikovac; jedan od prvih Ljubinjaca bio naoružan i razvodio straže oko Ljubinja da nebi koji Srbin izbjegao; učestvovao u bacanju Srba u jame; poslije pokolja u Ljubinju, otišli u Dabar.*⁹⁸

---

98 *Isto*, str. 165a.